

บทที่ 5

การวิเคราะห์กลอนเพลงยาวสมัยรัชกาลที่ 3 ในแง่วรรณศิลป์

กุหลาบ มัลลิกะมาส กล่าวถึงวรรณศิลป์ว่า “วรรณศิลป์เป็นคุณสมบัติ ที่ทำให้วรรณกรรมเป็นวรรณคดี เป็นศิลปะของการเรียบเรียงซึ่งประกอบไปด้วยความรู้สึก สะเทือนใจและจินตนาการ” (กุหลาบ มัลลิกะมาส, คุณหญิง, 2539, หน้า 7)

วรรณกรรมที่ได้รับการยกย่องให้เป็นหนังสือที่แต่งดีจนเป็นวรรณคดีได้ จะต้อง มีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ “วรรณศิลป์” วรรณศิลป์ หมายถึง ศิลปะของการเรียบเรียง ถ้อยคำ เพราะเหตุนี้วรรณศิลป์จึงเป็นส่วนสำคัญที่ผู้ศึกษาสามารถนำมาประเมินคุณค่า ของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ว่าเป็นหนังสือที่แต่งดีหรือไม่ ผู้แต่งใช้ศิลปะในการแต่ง อย่างไร เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจและจินตนาการตามเรื่องที่อ่าน

การที่ผู้แต่งจะสื่ออารมณ์ ความรู้สึกของตนเองหรือตัวละครในเรื่องให้ผู้อ่านเกิด ความสะเทือนใจ ผู้แต่งต้องใช้ศิลปะที่มีอยู่ในตัวของกวีแสดงออกมาให้ผู้อ่านได้ ประจักษ์ ดังนั้นการผลิตผลงานด้านวรรณกรรมออกมาชิ้นหนึ่งไม่ใช่เรื่องยาก หากแต่ วรรณกรรมชิ้นนั้นจะได้รับการยกย่องให้เป็นวรรณคดี (หนังสือที่แต่งดี) หรือไม่นั้น จะต้องพิจารณาจากศิลปะในการประพันธ์ด้วย

เราสามารถวิเคราะห์วรรณศิลป์ที่อยู่ในกลอนเพลงยาวสมัยรัชกาลที่ 3 โดย พิจารณาจากองค์ประกอบของวรรณศิลป์ ดังนี้

1. อารมณ์สะเทือนใจ
2. ความนึกคิด จินตนาการ
3. การแสดงออก
4. ท่วงทำนองแต่ง (สไตล์)
5. กลวิธี (เทคนิค)
6. องค์ประกอบ (กุหลาบ มัลลิกะมาส, คุณหญิง, 2539, หน้า 8)

กลอนเพลงยาวสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อพิจารณาในแง่วรรณศิลป์แล้ววิเคราะห์ได้ตาม ประเด็นข้างต้น ดังต่อไปนี้

อารมณ์สะท้อนใจ

เมื่อกล่าวถึงอารมณ์สะท้อนใจ เรามักจะนึกถึงอารมณ์โศกเศร้า แต่ความจริงแล้ว อารมณ์สะท้อนใจมิได้หมายถึงอารมณ์โศกเศร้าแต่เพียงอย่างเดียว อารมณ์สะท้อนใจอาจ อยู่ในรูปของความรัก ความโกรธ หรือความตลกขบขันก็ได้ ดังนั้น คำว่า “อารมณ์ สะท้อนใจ” จึงกล่าวรวมได้ว่า เป็นอารมณ์ร่วมระหว่างผู้แต่งกับผู้อ่าน คือ ในการแต่ง วรรณกรรมผู้แต่งอาจใส่อารมณ์ ความรู้สึกลงไป เพื่อกระตุ้นความรู้สึกผู้อ่านให้เกิด ความรู้สึกคล้ายตามเรื่องที่ตนเองแต่ง ในกลอนเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า- เจ้าอยู่หัวปรากฏอารมณ์สะท้อนใจ ดังนี้

อารมณ์รัก

กลอนเพลงยาวส่วนมากผู้แต่งจะเขียนออกมาในเชิงสังวาส เป็นลักษณะของการ เกี่ยวพาราตีหรือถ่ายทอดความรักของตนให้ฝ่ายตรงข้ามได้อ่าน รวมถึงการตัดพ้อต่อว่า คนรักที่แปรใจไปเป็นอื่น เช่น ในกลอนเพลงยาวสุภาพ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า- เจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

จะเปรียบปรายเล่าก็คล้ายอุเชนีสวาท	เขອງอาจไปภิรมย์ประสมสอง
ทูลราตรีสนิทแนบแอบประคอง	ถึงเจ็ดปีป่วยปองประคองเชย
จนเขาจับตัวได้ให้สังหาร	ไม่วายปราณก็ได้ร่วมเรียงเคียงแขนง
ช่างอดความเสนห์ได้กระไรเลย	นิจจาเอ๋ยอกเรียนก็เทียมนิทาน
ถึงจะต้องโพล่ภัยก็ไม่ว่า	แต่ขอให้ได้สุดามาสมสมาน
จะสู้รักษาตัณห์ปฎิญาณ	ทนทานทุกข์ทเวษเจตนา (หน้า 321)

จากกลอนได้กล่าวถึงความรักของผู้แต่งที่คล้ายกับเจ้าอุเชนที่กล่าหาญลักลอบรักกับนางมาเป็นระยะเวลาเจ็ดปี จนวันหนึ่งถูกจับได้จึงถูกฆ่า ความรักของผู้แต่งก็เหมือนกับนิทานที่ทำทุกวิถีทางเพื่อให้ได้นางมาครองคู่ แม้จะต้องพบกับอันตรายต่าง ๆ ก็จรรักษาคำสัตย์ที่เคยให้ไว้กับนาง

นอกจากนี้ยังมีการตัดพ้อหญิงที่เคยรักกันแต่ตอนนี้ไปรักกับผู้อื่น ความว่า

เป็นฝีมือของหม่อมข้อมมะเกลือ
เจ้าเล่งเพาะเลาะให้เมื่อไปทัพ
ฝากไปบอพบมือคนจันทาล
เมื่อคราวดีสิ่งดีก็มีมั่ง
ทำได้คู่เถิดไม่เวทนา

๑คิดถึงแพร่เรียนแล้วเสียขายเหลือ
ได้ห่มสนิทแนบเนื้อมานมนาน
อุตส่าห์หิวหอบกลับมาถึงบ้าน
นึกประจានคนจนไม่อนิจจา
เมื่อคราวชังกระไรชังจนขึ้นผ้า
ถึงศุภราก็ยังรักเพราะรอยกาย

(หน้า 332)

บทประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึง ผ้าแพรที่หญิงเคยให้ไว้เมื่อคราวที่ไปทัพ เมื่อเสร็จจากทัพแล้วนำผ้ากลับมาบ้าน ฝากผ้าไปบอรับแล้วพบกับคนไม่ดี นำเรื่องนี้ไปประจานให้คนอื่นรู้ทั่ว จากนั้นผู้แต่งจึงกล่าวว่า “ถึงคราวดีสิ่งดีก็มีมั่ง เมื่อคราวชังกระไรชังจนขึ้นผ้า” หมายถึง เมื่อคราวที่รักกันก็มีแต่สิ่งดี ๆ แต่คราวไม่รักแล้วเกลียดได้แม้กระทั่งผ้า ถึงนางจะไม่รัก แต่ผู้แต่งก็ยังรักนางอยู่ เปรียบกับผ้าแม้จะเก่าหรือขึ้นราก็ยังรักเพราะเป็นผ้าของนางที่เคยสวมใส่

ในเพลงยาวกรมหมื่นสวัสดิราชสวัสดิ์ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ได้กล่าวถึงความรักของตนกับหญิงสาว ว่า

เคยเกลียงพักตร์พิศวาสไยสาสน์แอบ
ไม่เคียดฉันท์เพราะเจ้าม่นมโนประนอม
แน้นยามสรงยามเสพกระยาหาร
ยามสบายก็เคยย้ายกระบวนชวน
จะไปไหนตามคิดไม่บิดพลิ้ว
ไม่ขวยอายว่าเป็นชายกับสตรี

แน้นยังหนาวเจ้ายังแนบพิงยังถนอม
ข้างฝ่ายพินิจก็น้อมเสน่ห็นวล
พูดพิไรให้ตำราญตำรวลสรวล
โอ้ยามซำก็ได้ชวนให้เปรมปรีดิ์
อันก็อ่อนน้อมคล่องนัวขนิษฐา
เพราะถ้อยที่ต่างรักเหมือนร่วมวงศ์

(หน้า 132)

บทประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึง เมื่อครั้งยังรักกัน ทั้งคู่เคยนอนเคียงกัน เมื่อนางหนาว ก็เขยิบไปชิดพี่ พี่ก็มีได้รังเกียจ เพราะต่างก็รักกัน เมื่อยามอาบน้ำ หรือรับประทานอาหารก็ พุดจาหยอกล้อกันอย่างมีความสุข ยามสุขก็ได้อยู่ด้วยกัน ยามเศร้านางก็ช่วยให้หายเศร้า จะไปแห่งหนใดนางก็ไปกับพี่ด้วยความเต็มใจ ยังจำนึ่วก้อยนื่องที่เคยคล้องนิ้วพี่โดยไม่ อายผู้อื่น เพราะทั้งสองคนรักกันเหมือนกับพี่น้องท้องเดียวกัน

ในพระราชนิพนธ์ของพระบาทพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึง หนังสือเรื่อง “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า” ของสมบัติ พลายน้อย (2545) ได้กล่าวถึงอารมณ์รักของพระองค์ที่มีต่อนางที่รักว่า

จะพิศไไหนดูละไมละม่อมเหมาะ	ช่างฉอเลาะหยิบหย่งสมทรงสว
ทั้งจริตก็ชะอ่อนอ่อนระทวย	เนตรขนง่งสวดยังวงจันทร์
จะพิศดูเรือนผมก็สมพักตร์	ยิ่งเพิ่มรักหวานจิตคิดกระสัน
ทำไฉนจึงจะได้ห่อลูกจันทน์	มาชมเล่นทั้งกลางวันกลางคืนเอยฯ

(หน้า 176)

บทประพันธ์ข้างต้นกล่าวว่า เพราะความรักทำให้เกิดความรู้สึกอึดอัดใจ จะมองนางส่วนใดก็งดงาม ทั้งกริยาก็อ่อนหวาน ดาและคิ้วโค้งสวดยังวงพระจันทร์ เรือนผมรับกับใบหน้า ยิ่งมองก็ยิ่งรัก ทำเช่นไรจึงจะได้นางมาเชยชม

ทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างของกลอนเพลงยาวที่แสดงให้เห็นถึงอารมณ์รักของผู้แต่งที่มีต่อนางผู้เป็นที่รัก มีการกล่าวเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเห็นภาพ เช่นในเพลงยาวของกรมหมื่นสวัสด์ราชสวัสดิ์ ที่กล่าวในลักษณะมีความสัมพันธ์กับนางอย่างลึกซึ้งหรือความรัก ความจริงใจที่มีต่อหญิงไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานเท่าใด ในเพลงยาวสุภาพ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งความรักในช่วงเริ่มต้นที่ฝ่ายหญิงยังมิได้ ตกหลงปลงใจ ในกลอนเพลงยาวของพระบาทพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แสดงให้เห็นถึงความรักของกวีที่ถ่ายทอดผ่านกลอนเพลงยาวได้อย่างดี

อารมณ์โศกเศร้า

อารมณ์สะเทือนใจอีกอารมณ์หนึ่งที่ส่งผลให้ผู้อ่านเกิดความจดจำวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ คือ อารมณ์โศกเศร้า เป็นที่น่าสังเกตว่า ตั้งแต่สมัยสุโขทัย วรรณกรรมส่วนมากที่

เป็นเรื่องราว มักจบลงอย่างมีความสุข คือตัวเอกฝ่ายชายได้ครองคู่กับตัวเอกฝ่ายหญิง ต่อมาในสมัยอยุธยา มีวรรณกรรมเรื่องหนึ่งที่แหวกขนบการแต่ง โดยการจบลงแบบ โศกนาฏกรรม คือ เรื่อง ลิลิตพระลอ เรื่องนี้จบลงด้วยความตายของพระลอและพระเพื่อนพระแพง ทำให้ผู้อ่านเกิดความสะเทือนใจไปกับเนื้อเรื่องและจดจำเนื้อเรื่องได้มากกว่า วรรณกรรมที่จบลงอย่างมีความสุข

กลอนเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีข้อความที่แสดงถึงอารมณ์โศกเศร้าที่มีต่อนางอันเป็นที่รัก ดังนี้

ในเพลงยาวสุภาพ ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ได้ถ่ายทอดอารมณ์โศกเศร้าของผู้แต่ง เพราะหญิงที่ตนหมายปองเปลี่ยนใจไปรักคนอื่น ความว่า

ดั่งจดหมายบันทึกรจารีกรง	๑ สารสัญญาว่าไว้อย่าไหลหลง
ถึงมาตรเมื่อนานไปใครได้ปลื้ม	ให้สองคงคำสัตย์ปฎิญาณ
ที่จริงใจนั้นจะให้จริงกาล	ก็อย่าลืมเรื่องรักสมัครสมาน
ไม่เกรงผิดคิดอาลัยเสียดยักตร์	จึงสู้หาญหักสวาทในราชทัณฑ์
เศร้าฤทัยมิได้ขึ้นสักคืนวัน	เพราะว่ารักจะใคร่ร่วมภิรมย์ขวัญ
	แสนกระสันโศกสมรอาวรณ์ครวญ

(หน้า 321)

จากบทประพันธ์กล่าวถึง คำสัญญาของนางที่รักว่านานไปขออย่าได้ลืมเรื่องที่เคยรักกัน ขอให้จริงใจต่อกันตลอดไป แต่ฝ่ายหญิงไม่ได้รักษาสัญญา ทำให้ฝ่ายชายมีแต่ความโศกเศร้า ดังวรรคที่ว่า “เศร้าฤทัยมิได้ขึ้นสักคืนวัน”

นอกจากความโศกเศร้าที่มีต่อนางอันเป็นที่รักแล้ว อารมณ์สะเทือนใจนั้นยังมีความโศกเศร้าที่ต้องเผชิญกับโรคร้ายของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ในเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหสีเลไล โอรสหรือเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ความว่า

โอ้พระคุณบุญบารมีช่วย
เผ่าทวนทบทับไปให้ระทม

ทรงระทวยทับทวีเข้าประสม
แต่ตรอมตรมมิได้ขึ้นสักคืนวัน

(หน้า 200)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เมื่อครั้งพระอาการประชวรทรุด
ลง ทำให้พระองค์โสกเศร้าทุกวัน

อารมณ์โสกเศร้าในกลอนเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น
แสดงให้เห็นถึงศิลปะในการเรียบเรียงถ้อยคำของผู้แต่ง เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่า
ผู้แต่งโสกเศร้าเสียใจเป็นอย่างมาก

อารมณ์ขัน

อารมณ์ขันหรืออารมณ์สำรวล เป็นความรู้สึกทางอารมณ์ ทำให้เกิดพฤติกรรมอย่าง
หนึ่ง คือ การหัวเราะขึ้น การที่คนจะเกิดอารมณ์สำรวลอย่างเป็นศิลปะนั้น ทำได้ 3 วิธี คือ
1. มุขตลกบนเวที 2. เขียนเป็นบทประพันธ์ และ 3. วาดเป็นการ์ตูน (ดู ชุมสาย, มล.,
2516, หน้า 138) ในที่นี้จะเสนออารมณ์สำรวลที่มีอยู่ในบทประพันธ์ที่เป็นกลอนเพลงยาว
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่อยู่ในเรื่องหม่อมแปดสวรรค์ ของคุณ
สุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหศวรเถา อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นต้นไค
กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมแปดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดา-
เทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ความว่า

ฝ่ายเสด็จว่าหม่อมแปดปวศิรีษะ	เราจะช่วยเป่ายานัตถ์ให้
ก็เทจากขวดน้อยเจียรระโน	ใส่เข้าไปในกล้องเสียดองนัด
แกล้งเลือกเอายาแดงที่แรงร้าย	ให้หม่อมหงายหน้าตรงทรงเป่าปิด
น้ำตาไหลจามไอศิรีษะฟัด	จนฟันพลัดตกเปาะจำเพาะพัคตร์
กรมวงศ์ทรงทอดพระเนตรมา	เห็นกะลาทำฟันให้ขันหนัก
แล้วก็ทรงพระสรวลตำรวลคัก	หม่อมอายนักก้มหน้าไม่พาที

(หน้า 96)

บทประพันธ์นี้เป็นตอนที่กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเสด็จมาในพระตำหนัก หม่อม
จำเข้ามาทูลถึงอาการตนเองว่า มีอาการปวดศีรษะ ขอประทานยานัตถ์ กรมหมื่นวงศาธิ-

ราชสนิทจึงเลือกยาที่มีฤทธิ์ร้ายแรงมาเป่าให้ เมื่อเป่ายาเข้าไป หม่อมจำจึงนำตาไหล ไช และจามโดยมีฟืนปลอมหลุดกระเด็นออกมาด้วย ทำให้กรมหมื่นวงศาธิราชสนิทขบขันจน หัวเราะออกมา

บทประพันธ์นี้ตรงกับเงื่อนไขโครงสร้างของบทสำรวจ ตามภาษาของจิตวิทยาที่ เรียกว่า “กระสวนไร้สารรูป” เช่น การ์ตูนที่แสดงภาพผู้หญิงจามแรงจนนมปลอมหลุด กระเด็นลอยมาอยู่ในอากาศ (ดู ชุมสาย, มล., 2516, หน้า 144) บทสำรวจของกลอนเพลง ยาวเรื่องนี้มีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ คุณสุวรรณจามจนฟืนปลอมหลุดกระเด็นตกลงมาบน ฟืน ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพและเกิดอารมณ์สำรวจขึ้น

นอกจากเรื่องฟืนปลอมแล้วหม่อมเป็ดยังมีเรื่องน่าอายอีกเรื่องหนึ่ง คือ ความเป็น คนธาตุเบา คือขับถ่ายง่ายจนบางครั้งกลั้นไว้ไม่อยู่ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครคน พระมเหศวรเถา อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ เรื่อง พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลป์ากร (2514) ความว่า

สิ้นหลายควบจวบสถึงถึงขนาด	เตโชธาตุหาทันผลาญอาหารไม่
ในท้องปวคนวดนึ่งอยู่ในใจ	จะบอกใครก็อดสูดูไม่ดี
ครั้นปวคท้องเต็มทนจนสิ้นอาย	ลูกวังจะไปถ่ายให้ถึงที่
ด้วยเหลือทนพ้นกระสันพันทวี	ก็ราดเสียที่ไปตามทาง (หน้า 86)

จากบทประพันธ์เป็นตอนที่หม่อมจำรับประทานอาหารเป็นจำนวนมากแล้วปวด ท้องลูกจึงจะวิ่งไปถ่ายแต่ไปไม่ทัน จึงถ่ายเรี่ยราดมาตามทาง

นอกจากอาการธาตุเบาแล้วยังมีเรื่องหนึ่งที่เป็นเรื่องน่าอายของหม่อมจำ คือการ ผายลม ในสังคมไทยเรื่องการผายลมในที่สาธารณะเป็นเรื่องน่าอายอย่างยิ่ง โดยเฉพาะ หากผู้ที่ผายลมนั้นเป็นผู้หญิง ในเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครคนพระมเหศวรเถา อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ด สวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลป์ากร (2514) มี ตอนที่หม่อมจำผายลม ความว่า

พีนพังคังสวบเสียงกรวบกราบ	เสียงก้องกาบกาบเหมือนเป็ดขัน
กับหม่อมระบายผายลมประสมกัน	เหมือนเป็ดสวรรค์ที่ฉันเสียงไว้วัดระฆัง

(หน้า 115)

บทประพันธ์นี้เป็นตอนที่ยายพานไปซื้อข้าวเหนียวสังขยาให้หม่อมจำ เมื่อมาถึงหม่อมจำรีบลุกขึ้นจนเตียงหัก เกิดเสียงดังผสมกับเสียงผายลมของหม่อมจำ ทำให้ดังเหมือนเสียงร้องของเป็ด จากกลอนเป็นอาการที่เจ้าตัวคงไม่อยากให้ใครทราบแต่คุณสุวรรณนามากล่าวไว้ ทำให้ผู้อ่านขบขันกับอาการของหม่อมจำ

อาการแปลกประหลาดของหม่อมจำไม่ได้มีเพียงเท่านี้ ยังมีตอนที่หม่อมจำนำทุเรียนมาตะบันเพื่อให้อับประทานง่ายขึ้น ความว่า

เห็นว่างคนทนไม่ได้ด้วยใจเจียน	เลื่อนเอาทุเรียนทั้งแบบวางแอบฝา
หยิบเข้าเคี้ยวเหนียวครันเจ็บทันตา	แล้วเอามาขัดใส่ลงในตะบัน
ครั้งละเอี้ยคลอพอกินได้	กระทั่งใส่เข้าจนสิ้นกินจันทัน
พอท้องกลายหายร้อนอ่อนอ่อนฟัน	คิดสำคัญว่าผู้ใดเขาไม่รู้
แล้วมีหน้าขำลักเอาผลบัว	ที่เขาคว่ำใส่เครื่องยังมีอยู่
ใส่ตะบันเล่นสบายคล้ายหมากรุก	ครันลึงทองจีนแลดูกระดากใจ

(หน้า 88)

จากบทประพันธ์ กล่าวถึงหม่อมจำที่นำทุเรียนมาตะบันแล้วกินเข้าไป มีหน้าขำยังนำเม็ดบัวมาใส่ตะบันอีก ลึงทองจีนมาพบจึงถามว่าตะบันอะไร หม่อมจำตอบไปว่าตะบันหมากรุกแล้วหลบหน้าเพราะเกรงว่าลึงทองจีนจะจับได้ เพราะปากไม่แดง

จากอาการต่าง ๆ ของหม่อมจำ อาจเป็นเรื่องจริงหรือเรื่องที่คุณสุวรรณแต่งขึ้นเพื่อให้หม่อมจำอับอายในกิริยาอาการที่พิลึกพิลั่นผิดจากปกติธรรมดา โดยเฉพาะ “นางใน” ที่ต้องตำรวมกิริยาอย่างสตรีในราชสำนักทั่วไป ทำให้ผู้อ่านอ่านแล้วเกิดความสมเพช เวทนา และขบขันในอากัปกิริยาของหม่อมจำเป็นอย่างยิ่งนัก อาจสันนิษฐานได้ว่า คุณสุวรรณคงไม่ชอบหม่อมจำ จึงแต่งเพลงยาวเรื่องนี้ขึ้นมาโดยมีเนื้อหาเสียดสี ถ้อยเลียนหม่อมจำให้อับอายในกิริยาอาการดังกล่าว

ความนึกคิดและจินตนาการ

จินตนาการเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของวรรณศิลป์ เพราะจินตนาการทำให้ผู้อ่านเห็นภาพตามที่คุณแต่งต้องการ เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวถึง “จินตนาการ” ว่า

จินตนาการเป็นภาพที่ปรากฏขึ้นในใจ จินตนาการอาจเป็นความนึกคิดชนิดที่ถอดภาพจากของจริงที่เคยเห็นมาเป็นมโนภาพโดยอาศัยความจำและระลึกได้ ความนึกคิดอย่างนี้เป็นความนึกเห็นตามธรรมดาสามัญชน (Reproductive Imagination) หากเป็นสิ่งที่ไม่เคยเห็นมาก่อน แต่เห็นภาพจากข้อความที่คุณแต่งพรรณนาไว้ในหนังสือ นั้น เรียกว่า “ความนึกเห็นที่เกี่ยวกับวรรณคดีและศิลปะ” (Productive Imagination)

ถ้าความนึกคิดอย่างหลังนี้เกิดขึ้นแล้วทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจ จากนั้นจึงเห็นภาพขึ้นในใจ มโนภาพที่นึกนี้เรียกว่า ความนึกคิดชนิดแปลความหมาย (Interpretative Imagination) คือผู้อ่านแปลความหมายจากวรรณกรรมได้ถูกต้องหรือมีความเข้าใจบริบูรณ์ ซึ่งการแปลความหมายให้ถูกต้องนั้นมิได้มีเฉพาะผู้อ่านเท่านั้น แต่กวีหรือศิลปินก็ต้องมีการแปลความหมายให้ถูกต้องเช่นกันจึงจะสามารถแต่งวรรณกรรมของตนให้คนอ่านเห็นภาพดังมีชีวิตเป็นจริงเป็นจังขึ้นได้ (อนุমানราชธน, พระยา, 2507, หน้า 94-96)

จากการอธิบายความหมายเรื่องความนึกคิดและจินตนาการของเสฐียรโกเศศ ทำให้เกิดความเข้าใจในเรื่องนี้ว่า จินตนาการจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับท่วงทำนองการแต่ง เพราะท่วงทำนองการแต่งมีส่วนทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการตามข้อความที่คุณแต่งเขียนขึ้นมาเกี่ยวกับเรื่องนี้ มีหัวข้อควรพิจารณา ดังนี้

การใช้โวหาร

การใช้โวหารจัดเป็นท่วงทำนองการแต่งอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความนึกคิดหรือจินตนาการ ตามที่กวีต้องการ ในวรรณคดีโดยเฉพาะร้อยกรอง ภาพในจิตและภาพพจน์เป็นคุณสมบัติที่เปรียบเสมือน “อารมณ์” สำคัญประดับวรรณคดีนั้นให้งดงามขึ้น (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2548, หน้า 132)

ในบทประพันธ์ประเภทร้อยกรองสิ่งสำคัญที่จะทำให้บทประพันธ์นั้นมีความไพเราะ งดงามทำให้ผู้อ่าน อ่านแล้วเห็นภาพหรือเข้าใจตามที่กวีต้องการสิ่งนั้น คือ “ภาพพจน์” ภาพพจน์ หมายถึง คำพูดที่เป็นสำนวนโวหารทำให้นึกเห็นเป็นภาพ

บทร้อยกรองบทหนึ่ง ๆ กวีย่อมนำศิลปะในการประพันธ์มาใช้เพื่อให้ผู้อ่านเกิดภาพในจิตหรือภาพพจน์ขึ้น ศิลปะที่กวีนำมาใช้ คือ “โวหาร” หากเป็นร้อยแก้วจะเรียกว่า “สำนวนโวหาร” แต่หากเป็นร้อยกรองจะเรียกว่า “กวีโวหาร” (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2548, หน้า 125)

ในกลอนเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการใช้กวีโวหารเพื่อให้ผู้อ่านเกิดภาพ มีดังต่อไปนี้

ภาพในจิตหรือจินตภาพ

การอ่านบทร้อยกรองหากผู้อ่านต้องการเข้าใจเนื้อหาของบทร้อยกรองนั้น อย่างลึกซึ้งหรือมีความรู้สึกร่วมกับสิ่งที่อ่าน ผู้อ่านจะใช้การสร้างจินตภาพ เพราะจินตภาพเป็นการสร้างภาพด้วยความคิด ความรู้สึกของผู้อ่าน การสร้างจินตภาพนั้นอาจเป็นภาพที่เคยเห็น เคยได้ยิน เคยได้กลิ่นมาก่อน หรือเป็นภาพที่ผู้อ่านสร้างขึ้นมาจากจินตนาการก็ได้

ในเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ของคุณสุวรรณ อ่างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหสีเลไล อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ได้บรรยายสถานที่ ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ ความว่า

ไอ้เย็นน้ำน้ำค้างกลางอากาศ

พระพายผาดพัดพรรณบุปผา

กุหลาบแย้มแถมบานตระการตา

นั่งทัศนาวนคำนึงถึงประชวร

(หน้า 179)

จากบทประพันธ์ข้างต้นได้บรรยายถึงอากาศที่กำลังเย็นฉ่ำ เพราะมีละอองน้ำค้างลอยอยู่ในอากาศ มีลมพัดเอื่อย ๆ ที่แปลงดอกไม้มองเห็นดอกกุหลาบกำลังแย้ม บางต้นกำลังบานสวยงามมาก

อีกตอนหนึ่งในเรื่องเดียวกันเป็นตอนที่บรรยายถึงกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพอย่างตรงไปตรงมา ความว่า

กับตัวข้าฝ่าละอองคอยรองบาท	พอประภาถึงพระโรคที่โศกสูญ
เอาเทียบพิศชิดพระองค์ทรงนุกูล	เห็นชুবสูญผิดฉวีพระศรีมว
สุรเสียงเครื่องขัดครัสผิดหมด	พระพักตร์สลดท่านจ้องมองจนทั่ว
ท่านร่ำสอนสั่งว่ารักษาตัว	จนชนหัวลูกชานสงสารครัน

(หน้า 143)

เพลงยาวที่ยกมานี้เป็นตอนที่ผู้แต่งมองเห็นกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพที่ชูปหอม ผิวพรรณไม่สดใสร พระสุรเสียงเครื่อง ไม่กังวานชัดเจน พระพักตร์สลด มองมายังผู้แต่งแล้ว บอกให้ผู้แต่งรักษาตัว ภาพที่เกิดขึ้นเป็นภาพของสตรีสูงศักดิ์นางหนึ่งที่มีร่างกาย ชูปหอม ผิวพรรณซีดเซียว เสียงเครื่อง หน้าตาเศร้าสลด กำลังพุดอยู่กับหญิงรับใช้

ทั้งหมดนี้เป็นการเรียบเรียงถ้อยคำ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพตามที่กวีได้บรรยายโดยใช้ประสบการณ์เดิม

ภาพพจน์

ภาพพจน์ คือ ถ้อยคำที่เรียบเรียงอย่างใช้โวหาร ไม่กล่าวอย่างตรงไปตรงมา โดยเฉพาะในบทร้อยกรอง กวีอาจพุดอย่างหนึ่งแต่หมายความอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่า เป็นวิธีการที่ดีและเป็นคุณสมบัติของกวี การใช้ภาพพจน์ในการแต่งบทกวีทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจ ความคิดและความรู้สึกร่วมตามกับผู้แต่งตั้งใจเสนอ (กุหลาบ มลลิกะ-มาส, 2548, หน้า 127)

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าภาพพจน์ เป็นคุณสมบัติที่ทำให้บทร้อยกรองนั้นมีคุณค่ามากขึ้น การสร้างภาพพจน์ สามารถทำได้หลายแบบ ดังนี้

อุปมา (Simile) เป็นการเปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกันหรือแตกต่างกัน มักจะมีคำเชื่อม เช่น คุ ประคุด ประหนึ่ง ราว เพียง เสมอ เสมือน ปาน เปรียบ เหมือน (สุจิตรา จรจิตร, 2547, หน้า 8)

ในกลอนเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพลงยาวสุภาพ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ได้เปรียบเทียบหญิงที่ตนรักว่า

ถึงจะมีอิศตรีเป็นที่ชื่น
ยังคิดยิ่งกำสรดแต่อดออม

ก็ไม่รีนเหมือนกลิ่นประทีนหอม
ผู้ถนอมใจฝืนทำขึ้นพักตร์

(หน้า 321)

จากบทประพันธ์ได้กล่าวถึงแม้จะมีหญิงสาวมากมายเป็นที่น่าชื่นใจ แต่ไม่มีใครทำให้ชื่นใจเท่ากับหญิงที่ตนรักโดยเปรียบหญิงกับเครื่องหอม เพราะเครื่องประทีนผิวของสตรีในสมัยนั้น ทั้งผิวพรรณและผ้าผ่อนมีกลิ่นหอมชวนใจ เพียงอยู่ใกล้ ๆ ก็ได้กลิ่นมาแตะจมูก จากเนื้อหาของบทประพันธ์จะเป็นไปในลักษณะผิดหวัง คือ หญิงสาวไม่รัก ยังคิดก็ยังเศร้า ดังสำนวนว่า “หน้าชื่น อกตรม”

ค่านิยมของผู้ชายสมัยโบราณที่มีฐานะหรือยศบรรดาศักดิ์ นิยมมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน ดังบทประพันธ์ ความว่า

ถ้าอุปมาก็เหมือนลำแม่น้ำใหญ่
เป็นที่จอดสำเภาและเรือแพ

ร่วมรับชลาลัยได้หลายกระแส
ออกแข็งแซ่ขวักไขว่ทั้งไปมา

(หน้า 330)

จากบทประพันธ์ข้างต้น ผู้แต่งเปรียบตนเองเหมือนกับแม่น้ำสายใหญ่ที่สามารถรับแม่น้ำเล็ก ๆ ได้หลายกระแสซ้ำยังเป็นที่ยอดเรือสำเภาและเรือแพมากมาย แม่น้ำเล็ก ๆ และเรือที่มาจอด ก็คือ หญิงสาวของตน

นอกจากเพลงยาวสุภาพแล้ว ในเพลงยาวกรมหมื่นสวัสดิวัดสุวดี อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ก็มีการเปรียบเทียบแบบอุปมา ดังนี้

มาไกลนางทุกข์ที่ห่างไม่เห็นพักตร์
กะนึ่งโหมแล้วค่อยขึ้นทุกคืนวัน
ฤาวันใดกลับไปยลวิมลพักตร์
แต่เช่นนี้เป็นนิจนิรันดร

ไหนดจะแสนแน่นหนักมโนกระสัน
เฝ้าฝืนได้ว่าแนบถนอมนอน
ยิ่งมากมุ่งความสมัครหมายสม
ดังเพลิงลามความร้อนนั้นเหลือแรง

(หน้า 128)

จากบทประพันธ์ กล่าวถึง ผู้แต่งที่จากหญิงคนรักมาไกล เฝ้าคิดถึงรอวันที่จะได้กลับไปพบนาง เปรียบความรักของตนเหมือนกับเปลวไฟอันร้อนแรงที่คอยเผาใจอยู่ทุกคืนวัน

ในเพลงยาวเจ้าพระ อ่างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการเปรียบเทียบแบบอุปมา ดังนี้

อันวาสนาเรานี้พานมีน้อย	ต้องเศร้าสร้อยเหมือนเดือนตกละออกเอ๋ย
แสนระกำซ้ำใจไม่เสวย	เอากรเกษนลาภกิดประคิษฐ์กลอน
ค่อยสลายคล้ายในฤทัยหมอง	แต่ครีกรตรองสุภลักษณ์ในอักษร
พอหายว่วงงุนเหงาที่หาวนอน	ธุระร้อนจึงเข้ามาหลายวัน (หน้า 156)

อีกบทหนึ่งได้เปรียบเทียบในทำนองเดียวกัน

หนึ่งพระประภาสว่าวาสนา	ดั่งจันทร์กาลลับดับแสงสี
เพราะพระองค์ยังเยาว์เบาโพธิ์	เมื่อบารมีแก่กล้าคงหล้าฤา

(หน้า 157)

จากบทประพันธ์เป็นการกล่าวโต้ตอบกันระหว่างเจ้าพระ พระองค์ที่ 3 กับนายนาถ บทประพันธ์ช่วงแรกของเจ้าพระ พระองค์ที่ 3 เปรียบเทียบวาสนาของตนเองเหมือนเดือนตกละออกเอ๋ย แสงระกำซ้ำใจต้องใช้แขนเกษนนำผากแต่งกลอน บทประพันธ์ช่วงที่ 2 ของนายนาถ อุปมาเหมือนกันแต่ถ้อยคำที่นำมาใช้ต่างกัน แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการประพันธ์ที่แตกต่างกันของคนทั้งสอง คำอุปมาของเจ้าพระ พระองค์ที่ 3 ที่เปรียบเทียบว่า “ต้องเศร้าสร้อยเหมือนเดือนตกละออกเอ๋ย” แทนที่นายนาถจะใช้คำว่า “เดือนตกละ” แต่นายนาถใช้คำว่า “ดั่งจันทร์กาลลับดับแสงสี” ความหมายเดียวกันแต่ประคิษฐ์การในการแต่ง การเลือกสรรคำ เห็นได้ว่าความสามารถในการแต่งคำประพันธ์ของนายนาถ “คนละชั้น” กับเจ้าพระองค์ที่ 3 ซึ่งเทียบชั้นกันไม่ได้

นอกจากนี้นายนาถยังเปรียบเทียบความสามารถทางการประพันธ์ของเจ้าพระ พระองค์ที่ 3 เป็นเชิงให้กำลังใจ ความว่า

เปรียบดั่งพืชข้าวปลูกที่หวานไว้	ยังไม่ได้สี่เดือนจะออกหรือ
ถึงรดน้ำพูนดินจนสิ้นมือ	ก็คงซื้อสี่เดือนเหมือนประมาณ
อย่าเสียพระทัยใครตรึกนึกถวิล	คงจะภิญโญใหญ่ในสถาน
จงอุตสาห์ศึกษาวิชาการ	ให้ชำนาญในกระบวนควรตระกูล

(หน้า 158)

จากบทประพันธ์นายนาถเปรียบการแต่งกลอนของเจ้าพระ พระองค์ที่ 3 ว่าเหมือนกับการปลูกข้าว เมื่อยังไม่ได้ระยะที่กำหนด ข้าวก็ยังไม่ออกรวง ถึงจะรดน้ำพรวนดินอย่างไร ก็ต้องรอดตามระยะเวลาสี่เดือนที่ข้าวจะออกรวง ขอพระองค์อย่าได้เสียพระทัย ให้ชั้นศึกษาวิชาการ วันหนึ่งพระองค์จะชำนาญในเรื่องต่าง ๆ คู่ควรแก่วงศ์ตระกูล

อุปลักษณ์ (Metaphor) เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยไม่มีความที่สื่อหรือมีคำเชื่อมให้เห็นเด่นชัด (สุจิตรา จรจิตร 2547, หน้า 8) หากมีคำเชื่อมโดยมากจะใช้คำว่า “เป็น” “เท่า” หรือ “คือ”

กลอนเพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการใช้การเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ในเพลงยาวพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหสีเถลิง อุนทรุทัยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ความว่า

๑ บังเกิดบ่อบึงบอนเกษตรรา	เป็นอันมากกาบโคนต้นไผ
ทั้งน้ำค้างใบตั่งแลแกนใน	มีเปิดใช้ห้วยหนองเจ้าของบึง
กรมหม่อมเป็นไ้ขับทนน้ำค้าง	แจ็กเหลียนวางเข้าเป็นเนื้อนั้นเหลือจึง
คุณเครื่องเป็นกาบใหญ่ชักใบตึง	อันบ่อบึงพระยาศรีผู้ปรีชา
หลวงนายศักดิ์เป็นแกนในไส้เกร	รากแก่อ่อนแต่เดิมเสริมสอดหน้า
คุณหลวงนกกางจ้องเที่ยวมองปลา	คุณแม่ข้าเล่าก็พลอยเป็นหอยไป
คุณจำเปิดเตร็ดเตร่เร่งระ	คุณบัวประนําค้างปรอยย้อยย้อยไหล
กระทบกระทั้งใบบังจนแกนใน	พายุใหญ่พัดเขื่อนแทบเลื่อนลอย
ทุลกระหม่อมจอมเกล้าคือเจ้าของ	ตามทำนองสงวนไว้ได้ใช้สอย
ทั้งกาบใหญ่ไส้เกรบอนเล็กน้อย	เปิดลงลอยหอยเต็มเที่ยวเล็มไคล

(หน้า 146)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงพระตำหนักของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพเป็นบึงในบึงนั้นมีต้นบอน บัว และสัตว์ต่าง ๆ ดังนี้ กรมหม่อม เป็น น้ำค้าง แจ็กเหลียน เป็น เนื้อ คุณเครื่อง

เป็น กาบเรือ พระยาศรี เป็นบ่อหรือบึง หลวงนายศักดิ์ เป็น เกสร คุณหลวง เป็น นกยาง
คุณแม่ของคุณสุวรรณ เป็น หอย คุณจำ เป็น เป็ด คุณบัว เป็น บัว และกรมหมื่นอัปสร
สุดาเทพ เป็น เจ้าของบึง

เมื่ออ่านแล้วทำให้ผู้อ่านนึกภาพได้ว่าที่ดำเนินกรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพมีคน
อยู่มากมาย แต่ละคนล้วนทำหน้าที่แตกต่างกันไป เปรียบบึง ซึ่งมีสิ่งต่าง ๆ อยู่ในนั้น เช่น
ต้นบอน บัว เป็ด หอย นกยาง เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์ที่คุณ
สุวรรณนำมาเปรียบเล่น ๆ เมื่อครั้งที่อาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพทุเลาลง
และเพลงยาวที่มีการใช้โวหารแบบอุปลักษณ์อีกเรื่องหนึ่ง คือ เพลงยาวสรรเสริญ
พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของนายมี มหาเด็ก อ้างถึงหนังสือเรื่อง
“ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

แม่น้ำรวบรวมควบเข้าทั้งเก่าใหม่	ประมาณใหญ่สักเท่าภูเขาเฉลิม
ทั้งน้ำเนื้อเชื่อกที่ดักเดิม	สิริเพิ่มกันเข้าเท่า้นที (หน้า 391)

จากบทประพันธ์เป็นการกล่าวถึงวัสดุต่าง ๆ ที่ใช้สร้างวัดมีจำนวนมากเท่าภูเขา ทั้ง
น้ำรักก็ใช้มากเท่ากับแม่น้ำ

บุคลาธิษฐาน (Personification) เป็นการเขียนโดยสมมติสิ่งที่ไม่ใช่คนแต่ทำกิริยา
อาการเหมือนคน แยกย่อยได้เป็น สิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ใช่คนแต่ทำกิริยาอาการเหมือนคน และ
สิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ใช่คนหรือ ไม่มีตัวตน (นามธรรม) สมมติขึ้นเป็นคน

ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ ของคุณพุ่ม อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับ
หอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการบรรยายภาพพจน์แบบสมมติสิ่งต่าง ๆ ที่
ไม่ใช่คนแต่ทำกิริยาอาการเหมือนคน ความว่า

จนดินน้ำกัมปนาทธาตุกระสั่น	พื้นแผ่นดินดังจะร้องแซ่ซ้องสา
ธุการ ¹ ดังสรรเสริญกระษัตรา	แต่ปราบดาเบ็ดเสร็จไหวเจ็ดครั้ง

(หน้า 410)

¹ ธุการ หมายถึง สาธุการ

จากบทประพันธ์เป็นตอนที่กล่าวถึงพระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า พื้นแผ่นดินเหมือนจะร้องสรรเสริญพระองค์

และในเพลงยาวสุภาพ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ได้มีการใช้บุคลากรแบบสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ใช่คนหรือไม่มีตัวตน (นามธรรม) สมมติขึ้นเป็น คน ความว่า

เป็นหลายทุกข์เข้าปะทะอุระพี่	เพียงจะตีตนตายให้หายห่วง
ถึงกระนั้นแล้วยังเห็นว่าแคล้งลง	มิควรห่วงงี้มาเหนียวให้เหี่ยวใจ

(หน้า 322)

บทประพันธ์นี้เปรียบเทียบความทุกข์ ที่เป็นนามธรรม ให้เป็นรูปธรรมที่สามารถปะทะกับหัวใจของชาย

สัญลักษณ์ (Symbol) เป็นการสร้างสิ่งสมมติเป็นตัวแทนสิ่งที่กล่าวถึง

ในเพลงยาวสุภาพ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการใช้สัญลักษณ์ “ดอกบัว” แทน “หญิงสาว” ความว่า

ไม่รักตัวเลยว้าบบงกขรัตน์	ในจังหวัดสินธุวงศ์ไว้งสงวน
จะคลีคลายขยายแยมต่อยามควร	อรุณจวนจะส่องแสงจึงแบ่งบาน
มิได้เลือกเลยอุบลทูนเบะ	ให้ร้านบั้งมุ้งแพะเป็นอาหาร
แมลงภู่นั้นว่ารู้รสสุมาลย์	ก็ควรบานกลีบรับสำหรับเซย
เออเมื่อกบหลบร้อนเข้าอาศัย	จะแยมให้กบกล้วยหรือบัวเอ๋ย
มาเลียมเล่นเช่นนี้ยังมีเคย	จะคมเคยต่างคอกรสสุคนธ์

(หน้า 328)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงนางที่ไม่รักนวลสงวนตัว แทน หญิงสาวเป็นดอกบัว จะคลีคลายก็ต่อเมื่อยามสมควร เมื่อยามเช้าแดดส่องแสงจึงจะบาน แต่ดอกบัวของน่องบานได้ไม่เลือกเวลา กวีใช้คำว่า “เบะ” เป็นคำที่แสดงถึงน้ำเสียงเหยียดหยามถึงความไม่รักนวลสงวนตัวของผู้หญิง ให้ร้านบั้งมุ้งแพะเป็นอาหาร ร้าน บั้ง เปรียบเสมือน ชายชั้นต่ำที่

เข้ามาแตะโลม จากกลอนหมายความว่า หากผู้ใดเข้ามาวางก็รับไว้โดยไม่เลือก นอกจากนี้ กวียังเปรียบเทียบเป็น แมลงภู่ และกบ ที่ดอกบัวพร้อมจะให้สัตว์ทั้งสองได้ใช้ประโยชน์

เพลงยาวที่ใช้สัญลักษณ์ได้งดงามเกิดสุนทรียภาพในการอ่าน คือ เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ ของคุณพุ่ม อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของ กรมศิลปากร (2507) เพลงยาวเรื่องนี้มีกวีได้ใช้ “ข้างเผือก” แทน “นักปราชญ์ราชกวี” ในแต่ละยุคสมัย ความว่า

ครั้งแผ่นดินป็นอุษพระพุทฺธเลิศ	ข้างเผือกเกิดกับสยามทั้งสามสาร
เป็นพาหนะพระที่นั่งอลังการ	เกิดอาจารย์ท่านครูภูสุนทร
แก่ก็แต่งพระอภัยขึ้นไว้ขาย	เรื่องนิยายจีปดสยดสยอน
แผ่นดินทุ่งกรุงเก่าเจ้านิกร	อดิศรสุริยวงศ์ที่ทรงปลา ¹
นามพระศรีสุริเยนทร์นเรนทร์ราช	เกิดศรีปราชญ์ปรากฏไวยศลา
ครั้งแผ่นดินพระนารายณ์ผู้สายฟ้า	เป็นบิดาขุนหลวงเดื่อ ² เชื้อกระวี
เกิดมหาราชครูชูลาด	ได้รองบาทบงกชบทศรี
แต่งพระลอคลิกลทรงหลงสตรี	กับพระศรีสมุทรโฆษก็โปรดปราน

(หน้า 420)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีข้างเผือกเกิดขึ้นถึงสามข้าง ข้างเผือก คือบรมครูที่ช่วยเชิดชูพระบารมีของพระมหากษัตริย์ คนแรก คือ สุนทรภู่ ที่แต่งเรื่องพระอภัยมณีไว้ขาย ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่สมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ครองเมือง เกิดกวีที่ยิ่งใหญ่คือ ศรีปราชญ์ และครั้งแผ่นดินของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเกิดมหาราชครู ผู้แต่งลิลิตพระลอ และสมุทรโฆษคำฉันท์

การกล่าวถึงความขัดแย้งคู่ขนานกัน (Paradox) เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามหรือขัดแย้งกันมาทำให้กลมกลืน

¹ สุริยวงศ์ที่ทรงปลา หมายถึง พระเจ้าท้ายสระ

² ขุนหลวงเดื่อ หมายถึง ขุนหลวงสรศักดิ์หรือพระเจ้าเสือ

ในเพลงยาวสุภาพ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการกล่าวถึงความขัดแย้งคู่ขนานกัน ความว่า

แต่นางหนึ่งพึงจะกลายกำสรวลเศร้า มาซ้ำเข้าเป็นสองสามเองงามหน้า
รู้ว่าขมก็ยิ่งหวานพานथा¹ เหมือนร้อนมาไม่อาบน้ำชำระไฟ

(หน้า 323)

บทประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึง ความผิดหวังในความรักของผู้แต่งว่า ผิดหวังจากผู้หญิงคนเก่ายังไม่หายเศร้า พอมาพบคนปัจจุบันก็ยังผิดหวังอีก รู้ว่าต้องผิดหวังแต่ก็ยังเข้าไปรัก เปรียบความผิดหวังเป็น ขม ความรักเป็น หวาน เหมือนกับร้อนมาแทนที่จะอาบน้ำ แต่กลับไปชำระไฟให้ร้อนกว่าเดิม เป็นการแต่งในลักษณะสมนัยหน้าตัวเองที่ไม่เจ็ดหลาบกับความรัก ไม่ว่าจะกี่ครั้งก็ต้องพบกับความผิดหวัง

การกล่าวเกินจริง (Hyperbole) ในบทประพันธ์ หากกวีต้องการเน้นสิ่งใดหรือต้องการแสดงความรูสึกออกมาให้ผู้อ่านเข้าใจมากยิ่งขึ้น กวีมักนำภาพพจน์ของการกล่าวเกินจริงมาใช้ โดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ

ในเพลงยาวกรมหมื่นสวัสด์ธำรงสวัสดิ์ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการกล่าวเกินจริง ความว่า

๑ มิเสียที่มีตาได้มาเห็น น้ำสำรวลสรวลล้นต้นให้พินกระเด็น จะชี้เช่นเทียบเท่าที่เมาฉ่ำ
ท่านทั้งหลายฟังเล่าอย่างเนิ่น โทกิลลาอาจองทะนงตัว ช่วยบรรยายชายหญิงให้รู้ทั่ว
ยกหัวเทียมหงส์อหังการ (หน้า 141)

บทประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึงการที่นางเปลี่ยนใจไปรักคนใหม่ เป็นเรื่องน่าหัวเราะให้พินกระเด็น การหัวเราะจนพินกระเด็นออกมาจากปากได้ จัดได้ว่าเป็นการกล่าวเกินจริง

¹था หมายถึง ความเอ็นดู ความกรุณา

ในเพลงยาวสามชาย บทที่ 6 ของชายที่ 1 อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) กล่าวถึงการผิดหวังในความรักของพระอนุชา ความว่า

โภชนากระยหารก็ลืมรส	อันโอสถซึ่งเคยประกอบหาชอบไม่
เห็นอาการจะนานคล้ายหลายวันไป	ดังจิตใจน้องจะขาดอนาถทรง
แต่เวียนถามโรคาเซฐฐาน้อง	มิได้พร้อมเลยในกิจการหลวง
ดังแสนเขาเท่าทัตถุดีดวง	ให้เหงาง่วงหงอยจิตคิดคะนึ่ง (หน้า 70)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงความโศกเศร้าของพระอนุชา ว่ารับประทานอาหารไม่ได้ เมื่อเวลาผ่านไปดังจิตใจของพระอนุชาจะขาด และโรคที่น้องเป็นนี้อาการหนัก เทียบเท่ากับภูเขาสถลูกมาทับที่หัวใจ การเปรียบเทียบ ใจจะขาด หรือภูเขาทับหัวใจ เป็นการกล่าวเกินจริงทั้งสิ้น เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่า พระอนุชามีความเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมาก

การกล่าวน้อยคำแต่กินใจความกว้างขวาง (*Understatement*) เป็นการกล่าวถึงคำสั้น ๆ แต่มีใจความกว้าง ทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจอันลึกซึ้งต่อบทกวี

ในเพลงยาวกรมหมื่นสวัสดิวัดสุวดี อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการใช้ภาพพจน์แบบการใช้คำน้อยแต่กินใจความกว้าง ความว่า

อันธุระราชการแลงานเหี้ย	ไม่นำพาฝ่าเฝ้าแต่หมองศรี
มิได้สนิพนิตราศักราตรี	แต่สาธิตก็ไม่ล่วงลงล้าคอ (หน้า 125)

จากบทประพันธ์ กวีใช้คำว่า “สาธิต” แทนข้าวปลาอาหารต่าง ๆ ที่ผู้แต่งไม่ได้กิน เพราะโศกเศร้าจนกินไม่ได้ นอนไม่หลับ และในเพลงยาวสุภาพ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ก็มีการใช้ภาพพจน์ชนิดนี้ ความว่า

จึงรีบเรือตามมามหานาค	ตั้งแต่ปากคลองเลี้ยวก็เที่ยวถาม
ได้กลิ่นร่ำอบายก็พายตาม	จนพบงามฟังกลอนครึ่งท่อนสา

(หน้า 331)

บทประพันธ์ข้างต้นใช้คำว่า “กลิ่นร่ำ” แทนตัวของนางที่รัก ซึ่งสตรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนิยมใส่เครื่องประดับที่มีกลิ่นหอม กวีจึงนำกลิ่นนั้นมาแทนตัวนางที่รัก เรื่องกลิ่นหอมเฉพาะตัวของบุคคลเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งคนที่มีความสนิทชิดเชื้อย่อมจดจำกลิ่นของกันและกันได้ ไม่ว่าจะเป็นกลิ่นน้ำอบ น้ำปรุงที่หญิงสาวใช้ประพรมร่างกาย

การใช้คำถามที่รู้คำตอบอยู่แล้วและไม่ต้องการคำตอบอีก (Rhetoric question)

ในเพลงยาวของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า” ของสมบัติ พลายน้อย (2545) มีการใช้ภาพพจน์ชนิดนี้ ความว่า

จงรำลึกนึกดูเมื่ออยู่บ้าน	เคยสำราญเป็นไฉนอย่างไรหนา
คนทั้งหลายเขาก็เรียกตามฉายา	ที่มีมาว่าอีนี้อีนันไป
ประเดี๋ยวนี้คนทั้งนั้นก็หันกลับ	มาค่านับว่าคุณจอมหม่อมฉันไหว
มีวาสนาเหมาะสมจะขึ้นเพราะใคร	เหตุไฉนลืมนึกคุณกรุณา (หน้า 175)

จากบทประพันธ์เป็นการกล่าวเพื่อเตือนสตินางในให้นึกถึงบุญคุณของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่นำผู้หญิงเหล่านี้ จากที่เป็นชาวบ้านธรรมดา ไม่มียศฐาบรรดาศักดิ์ มาเป็นเจ้าจอม หม่อมห้าม ที่ผู้คนเคารพนับถืออยู่ทุกวันนี้

การกล่าวเย้ย กล่าวประชด (Irony หรือ Sarcasm) การกล่าวเย้ยกล่าวประชดนั้นเริ่มตั้งแต่การประชดประชัน เยาะเย้ย ไปจนถึงแค้นแค้นและเหยียดหยามเป็นขั้นสุด โดยมิได้กล่าวตรง ๆ แต่มีวิธีการทำให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายที่แท้จริงเอาเอง

ในเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครอนพระมเหศวรเถา อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) มีสำนวนการเขียนที่เป็นการกล่าวประชดประชัน เสียดสี หม่อมจำ ความว่า

ข้างหม่อมเปิดเสด็จท่านโปรดปราน	ได้ประทานเปลี่ยนนามตามยศลา
เพราะเดินเหินโยกย้ายสายัณห์	จึงชื่อว่าหม่อมเปิดเสด็จประทาน
พระชบะยอมอย่างดีให้มีศักดิ์	คนในพระตำหนักไม่หักหาญ

เป็นจอมฝูงสูงโศคนโปรดปราน

ห้ามทวารมิให้ออกนอกเวียงชัย

(หน้า 86)

จากบทประพันธ์ คุณสุวรรณกล่าวถึงที่มาของฉายาหม่อมเป็ดว่า “เพราะเดินเห็น โยกย้ายสายกิริยา” ก็คือท่าเดิน โยกย้ายสายสะโพกไปมา มีลักษณะเหมือนท่าเดินของเป็ด หม่อมจำเป็นที่โปรดปรานของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ จึงได้รับการยกชั้นให้เป็นหม่อม ห้ามนางใน คำว่า “ซุบซุ่ม” แสดงให้เห็นน้ำเสียงเยาะเย้ยของคุณสุวรรณ ว่า หม่อมจำนั้น ความจริงไม่ใช่ผู้ดีมีตระกูล แต่ได้รับการเอ็นดูจากเจ้านาย จึงได้เป็นหม่อม ที่มองว่าคูดี เป็นแค่เพียงเปลือกนอกที่ซุบซุ่มไว้นั่น

อีกตอนหนึ่งที่เป็นกรกล่าวเสียดสีหม่อมจำ คือตอนที่หม่อมจำนำบุตรเรียนมาตะบัน กิน ความว่า

อันคนแก่ตะบันหมากมากด้วยกัน

แต่ซึ่งตะบันบุตรเรียนหาไม่

ผลบัวก็ตะบันขันสุดใจ

น่าจะใครศึกษาเป็นอาจารย์

(หน้า 90)

จากบทประพันธ์วรรคที่ว่า “น่าจะใครศึกษาเป็นอาจารย์” เป็นการแต่งเพื่อเสียดสี หม่อมเป็ดที่做事情ที่คนธรรมดาเขาไม่ทำกัน คือนอกจากนำบุตรเรียนมาตะบันแล้วยังนำ เม็ด บัวมาตะบันอีกด้วย

การกล่าวทำความ (Allusion) เป็นการกล่าวอ้างถึงบุคคล สถานที่ เหตุการณ์สำคัญ หรือคำพูดที่รู้จักกันดีทั่วไป ยกมาประกอบข้อความ เมื่อเอ่ยขึ้นมาก็จะรู้จักและเข้าใจได้ทันที

ในเพลงยาวสุภาพ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของ กรมศิลปากร (2507) มีการกล่าวทำความ ว่านางเปรียบเสมือน “กาเกี” ความว่า

หรือใจหวังตั้งโหมอนงค์นาฏ

กาเกีศรีวิลาสเสนหา

เมื่อหน่ายในกรุงกษัตริย์ภัสดา

จึงตามพญาเวนไทยไปฉิมพลี

ครั้นได้รู้สภิริมย์สมสนิท

ก็เบื่อจิตจางรักในปักษี

พอเห็นนายนาฏกุเวนกียินดี

แสวงทำที่ขียนชักชวนเชย

ในเวลาทิววันคนธรรพ์สม

ปางปฐมยามครุทร่วมเคียงเขย

ไม่วางใจในรสสังวาสเลย

นิจจาเอ้ยช่างมาเหมือนนิทานพาล

(หน้า 328)

จากบทประพันธ์ผู้แต่งเปรียบนางเป็นเหมือน “กาคี” นางในวรรณคดีเรื่องกาคี ที่
 เบื่อหน่ายสามีที่เป็นกษัตริย์ไปรักกับพญาครุฑจนตามไปยังวิมานฉิมพลี พอ รู้สึกรักแล้วก็
 เบื่อพญาครุฑไปรักกับคนธรรมดา แล้วกล่าวต่อไปอีกว่า นางกาคีเป็นผู้หญิงที่ไม่เคยพอใจ
 ในรสสังวาสเหมือนกับนางที่กวีกล่าวถึง

ในเพลงยาวสามชาย บทที่ 17 ของชายคนที่ 1 อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาว
 ฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการกล่าวถึงความถึงตัวเอกฝ่ายชายใน
 วรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ความว่า

อันเรื่องอิเหนานี้ขยาดไม่อาจต่อ	แต่เรื่องพระลอกลิตนั้นยังมั่นหมาย
ถึงพงศ์เผ่าเขาห้าพันชีวันวาย	ก็นับว่าชายตายด้วยรักประจักษ์จริง
ต้องถืออย่างเรื่องอุเชนไว้เป็นทำเนียบ	จะทานเทียบเปรียบปราชญ์ทุกสิ่ง
เพราะแรงรักหักรอนสวอนวิง	ถึงเจ็ดปีมีแต่หนึ่งไม่จีจาง (หน้า 85)

จากบทประพันธ์ผู้แต่งที่แทนตัวว่าเป็นอิเหนา กล่าวถึงเรื่องอิเหนาว่าไม่อาจแต่ง
 ต่อได้ แล้วกล่าวถึงเรื่องลิตพระลอว่า พระลอเป็นชายที่มีรักจริง ขอมตายเพื่อความรัก
 และเรื่องอุเชนที่มีรักแน่วแน่ต่อหญิงเดียวเป็นระยะเวลาถึงเจ็ดปี ความรักก็ไม่จีจาง

เรื่องการกล่าวถึงความ นอกจากจะนำตัวเอกในวรรณคดีมากล่าวอ้างแล้ว ยังมีการ
 นำคำกล่าวที่เป็นที่รู้จักกันดีมาอ้างถึงด้วย เช่น ในเพลงยาวกรมหมื่นสวัสดิราชสวัสดิ์ อ้างถึง
 หนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

อันจะเฝ้าเนาเดียนนี้เปลี่ยวนัก	ด้วยไร้ผู้อยู่พิทักษ์เป็นภูมิจาน
เขาจะฉินหมื่นหมายหลายประการ	เหมือนเยี่ยงอย่างปางบุราณท่านเล่ามา
นครินไร้ปิ่นประจักษ์ราชนคร	พนาวาสไร้พยัคฆ์ซึ่งรักษา
ชลาลัยร้างไร้พาลกุมภา	จะเป็นท่าคนทำไม่ยำเกรง
แม้นมีคู่สมภิมิรมย์ขวัญ	ได้ป้องกันเจ้ามิให้ใครข่มเหง
เป็นเขตขอบขึงขังไม่วังเวง	จะกรั้นเกรงสรรพเรณูเจริญดี (หน้า 125)

จากบทประพันธ์ได้กล่าวถึงคำโบราณที่ว่า เมืองที่ไร้กษัตริย์ ป่าที่ไร้เสือ แม่น้ำไร้
 จระเข้ ที่เหล่านี้ไม่มีผู้ปกป้องรักษา จะทำให้คนอื่นมาทำลายเพราะไม่เกรงกลัว เหมือนกับ

นางที่ยังไม่มีใครปกป้อง หากได้ผู้แต่งเป็นคู่ครองจะปกป้องนางมิให้ใครมาข่มเหงทำร้ายได้

เป็นที่น่าสังเกตว่าในเพลงยาวสุภาพของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการกล่าวถึงความถึงวรรณคดีหลายเรื่อง เช่น อิเหนา กากี ลิลิตพระลอ เป็นเพราะผู้แต่งเป็นผู้ที่มีความรู้เคยรู้จักหรือศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ มาก่อนแล้ว จึงสามารถนำตัวเอกในวรรณคดีมากล่าวทำความได้อย่างแนบเนียน

คำกล่าวที่ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงให้ความสำคัญทางด้านศาสนาและการศึกษา โดยมิได้สนใจเรื่องวรรณกรรม ศิลปะบันเทิงเห็นจะเป็นคำกล่าวที่ไม่ถูกต้องนัก เพราะจากการใช้ภาพพจน์เกี่ยวกับการกล่าวทำความ เป็นหลักฐานที่เห็นได้ชัดว่า พระองค์ทรงเป็นผู้ที่มีความสนใจ ใฝ่รู้ และเชี่ยวชาญทางด้านวรรณคดีด้วย

การใช้ถ้อยคำ โวหาร หรือภาพพจน์ ในกลอนเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการประพันธ์ของกวีสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี กวีได้ใช้ศิลปะในการเรียบเรียงถ้อยคำเรื่อง โวหารภาพพจน์มาสอดแทรกในเพลงยาวทุกเรื่อง เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจและมีความรู้สึกร่วมกับกวี

การแสดงออก

การแสดงออกจัดเป็นองค์ประกอบสำคัญอีกข้อหนึ่งในการแต่งคำประพันธ์ของกวี เพราะหากบทกวีนั้นมีความงดงามทางภาษาเพียงใด แต่ไม่มีการแสดงออก ซึ่งถือเป็นช่องทางระหว่างผู้แต่งกับผู้อ่าน ผู้อ่านก็จะไม่สามารถสัมผัสความงดงามนั้น ๆ ได้ การแสดงออกไม่จำเป็นว่าจะต้องแสดงออกแต่ในด้านดีเสมอไป เพียงแต่ผู้ประพันธ์ต้องเข้าใจว่าจะใช้ศิลปะในการแสดงออกของบทกวีอย่างไรให้เข้าถึงจิตใจของผู้อ่านมากที่สุด

การแสดงออกแบ่งออกได้ดังนี้

ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพตามคำบรรยาย

ในเพลงยาวกรมหมื่นสวัสดิวัดสุทธานังอึ้งถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ใช้การแสดงออกเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพสาวรุ่นที่มีรูปร่างหน้าตางดงาม รวมทั้งมีเสียงอันไพเราะ ความว่า

ไม่เหมือนหมายก็ยิ่งหมองมลไหม้	ครั้งเห็นโฉมแล้วก็ให้ตะลึงหลง
พินิจนั่งตั้งอารมณ์ชมทรง	ยิ่งพิศไฉนยิ่งจำนางเสน่ห็นวล
ดวงพักตร์พ้องพาให้จุ่มพิศ	ไม่ขาดคิดประคั้นประคองสงวน
ประสานสบเนตรชื่นฤทัยชวน	งามกระบวนนำสาวทวารทวิ
เจ้าครัดเครื่องปลั่งปลั่งกำลังสาว	ฉวีราวจันทร์จรัสศรี
ทั้งถ้อยคำน้ำเสียงซึ่งพาที	เสนาะในใจพิ์ทุกสิ่งอัน (หน้า 127)

จากบทประพันธ์ข้างต้นวรรคที่แสดงออกให้ผู้อ่านเห็นภาพ คือวรรคที่กล่าวว่า “เจ้าครัดเครื่องปลั่งปลั่งกำลังสาว” แสดงให้เห็นความเป็นสาวเรกรุ่น ที่ยังมีผิวพรรณเปล่งปลั่ง อวบอ้วนและมีเสียงไพเราะประทับใจ เนื่องจากผู้ประพันธ์ใช้เสียงสระที่เป็นเสียงสั้น พออ่านแล้วจึงให้ความรู้สึกถึงความเปล่งปลั่ง แต่งตัวของหญิงสาว

อีกเรื่องหนึ่ง คือเพลงยาวเจ้าพระ บทที่ 14 ของเจ้าพระพระองค์ที่ 1 อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ผู้ประพันธ์แสดงให้เห็นถึงความไม่พอใจของพระองค์ ที่มีต่อเจ้าพระ พระองค์ที่ 3 ความว่า

แม่นทรงทราบเรื่องนี้คงมีโทษ	ไฉนจะโปรคร่าจับให้ดับสูญ
จะกริ้วว่าทุจริตผิดประยูร	เสียสกุลอัปยศปรากฏจร
ไปเที่ยวรบเขาทุกแห่งพึงแจ้งเหตุ	ทั้งเนรเนตรเนรมั่งใครตั้งสอน
ยังคือคิงจิงขัดไม้ตัดรอน	จะผูกกรดียับให้อับอาย (หน้า 161)

จากบทประพันธ์เป็นตอนที่เจ้าพระพระองค์ที่ 2 ทูลกับเจ้าพระพระองค์ที่ 1 เรื่องที่เจ้าพระพระองค์ที่ 3 ไปติดพันหญิงสาว เมื่อเจ้าพระพระองค์ที่ 1 ได้ยินคังนั้น จึงแต่งกลอนขึ้นมาเป็นการตำหนิพฤติกรรมของเจ้าพระพระองค์ที่ 3 คำที่ทำให้เห็นภาพของการลงโทษคือ “จะผูกกรดียับให้อับอาย”

ทำให้เห็นอาการเคลื่อนไหวหรือนาฏการ

การแต่งคำประพันธ์ หากผู้แต่งสามารถทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความเคลื่อนไหว ที่อยู่ในบทประพันธ์นั้น ๆ จะทำให้บทประพันธ์เกิดความสมจริงมากขึ้น

กลอนเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเขียนที่ทำให้เห็นอาการเคลื่อนไหว ปรากฏในเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของนายมี มหาเด็ก อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

ครั้นเสร็จกิจพิธีแล้วคืนน้ำ

ยังป็นข้าโห่ร้องคะนองสาย

เสียงสนั่นครั้นครั้นคลื่นกระจาย

พลพรายพระสวครวลงมา

(หน้า 369)

บทประพันธ์นี้บรรยายถึงพิธีวารีปลาศที่มีการคืนน้ำ ยังป็น และโห่ร้อง วรคที่ แสดงให้เห็นถึงความเคลื่อนไหวคือ “เสียงสนั่นครั้นครั้นคลื่นกระจาย” เมื่อผู้อ่านอ่านแล้ว จะเห็นถึงความเคลื่อนไหวของน้ำที่เป็นระลอกคลื่น

ในเรื่องการใช้คำแสดงให้เห็นความเคลื่อนไหวนั้น ประติบัติ กาพย์กลอน ได้กล่าวไว้ในหนังสือแนวทางการศึกษาวรรณคดี : ภาษากวี การวิจักษ์และวิจารณ์ว่า

เสียงของคำที่กวีเลือกใช้ เพื่อให้เกิดภาพพจน์และความรู้สึกนั้นมีอยู่มากมาย เสียงที่ใช้อย่างหนึ่ง ย่อมให้ความรู้สึกอย่างหนึ่ง เช่น คำที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ “คล” มักจะแสดงอาการเคลื่อนไหวหรือเคลื่อนไหวคลาด ไม่เที่ยงหรือไม่บริสุทธิ ไม่มีคำใดที่แสดงภาวะนิ่งหรือแน่น (ประติบัติ กาพย์กลอน, 2539, หน้า 33)

วรคที่แสดงให้เห็นความเคลื่อนไหวในเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีคำที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ “คล” อยู่ 1 คำ คือคำว่า “คลื่น” และมีคำที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ “คร” อยู่ 2 คำ คือ คำว่า “ครั้นครั้น” ทั้งสามคำนี้เมื่อนำมาเรียงกันจึงทำให้เกิดเสียงและอาการเคลื่อนไหวแบบระลอกคลื่นขึ้น

นอกจากเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่แสดงให้เห็นการเคลื่อนไหวแล้วยังมีเพลงยาวอีกเรื่องหนึ่ง คือ เพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหศวร โอษฐ์หรือย-

เรื่อง ระเด่นต้นไค กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของ
กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลป์ากร (2514) ที่แสดงให้เห็นการเคลื่อนไหว ว่า

คุณ โมงล้มปับทับหม่อมเปิด

น้ำตาเลือดผุดลุกขมิขมัน

แล้วคิกถั่วคนผู้รู้สำคัญ

แกล้งถลันกล่าวเคลื่อนให้กลับคำ

(หน้า 110)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงหม่อมข้ากับหม่อมสุดที่วิ่งมาที่เตียงแล้วหกล้ม หม่อม
สุดล้มทับหม่อมข้า จากนั้นทั้งคู่ก็รีบลุกขึ้นมาอย่างรวดเร็ว วรรคที่ว่า “คุณ โมงล้มปับทับ
หม่อมเปิด น้ำตาเลือดผุดลุกขมิขมัน” เสียงของคำทำให้เกิดความรู้สึกเคลื่อนไหว ทับกัน
คือคำว่า “ปับกับทับ” และวรรคที่ว่า “น้ำตาเลือดผุดลุกขมิขมัน” เป็นการแสดงอาการ
เคลื่อนไหว ผุดลุกอย่างรวดเร็ว คำว่า “ขมิขมัน” ตรงกับคำกล่าวของประสิทธิ์ ภาพย์กลอน
ที่กล่าวว่า

พยัญชนะ ข มีความหมายไปในทางอารมณ์รุนแรง ทางความรู้สึกเล็ก ๆ ถ้า ข ควบ
กับ ม จะให้ความรู้สึกที่เคลื่อนไหวได้และบางทีก็ให้ท่วงท่าที่เข้มแข็งจริงจัง (ประสิทธิ์
ภาพย์กลอน, 2539, หน้า 33)

เผยให้เห็นบุคลิกและนิสัยใจคอของตัวละครในเรื่อง

การแสดงออกประเภทนี้ทำให้เราเข้าใจว่าตัวละครมีลักษณะอย่างไร เช่น เพลง
ยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงใน
หนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหศวรเถา อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นต้นไค กลอนเพลงยาว
เรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรม
ศิลป์ากร (2514) กล่าวถึงลักษณะนิสัยของหม่อมข้า ความว่า

พอหม่อมข้าค่อยตื่นฟื้นสติ

เธอทำปริปากแกล้งแสดงว่า

ใจไม่หลับระงับนั่งแต่นัยน์ตา

ครั้นจะว่าก็จะโกรธเป็นโทษทัณฑ์

ก้มหน้านิ่งเสียทุกคำทำห้าวร่อ

ก็แต่พอล่วงเพลาลาผายผัน

มาหลับนอนผ่อนกายเช่นทุกวัน

แต่ยังนั่นมานานประมาณใจ

(หน้า 162)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงลักษณะนิสัยของหม่อมข้า ในการเอาตัวรอดไม่ให้ตนเอง
ได้รับอาญาว่า ความจริงหม่อมข้านั้นหลับในเวลาที่เฝ้ายาม แต่เมื่อหม่อมข้าตื่นขึ้นมาก็
แกล้งว่า ความจริงตนเองไม่ได้นอนหลับเพียงแต่หลับตาเฉย ๆ เท่านั้น ครั้นคุณสุวรรณจะ
ต่อว่าก็กลัวหม่อมข้าโกรธ จึงนั่งก้มหน้าแล้วหัวเราะพอถึงเวลาเฝ้ายามของหม่อมข้า
หม่อมข้าก็มานอนอย่างนี้ทุกวัน

ในกลอนเพลงยาวชมพระยาศรีเพ็ญ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับ
หอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ผู้แต่งได้กล่าวถึงลักษณะนิสัยของพระยาศรีเพ็ญ
ว่าเป็นคนที่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาชอบทำการกุศลและมีจิตใจเมตตา แต่ลักษณะเด่นที่
แสดงให้เห็นถึงความสามารถอันเป็นเลิศของพระยาศรีเพ็ญ คือ ความสามารถทางการ
ทูต ในกลอนเพลงยาวเรื่องนี้จึงมีอยู่หลายแห่งที่กล่าวถึงความสามารถในการแต่งสารไป
เจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ เช่น

ประกอบด้วยอิสริยยศ
ทั้งแขกจีนเขมรไทยได้ไปมา
เคารพรักนับถือระบือเลื่อง
จะมีตราไปประเทศเขตนคร

ก็ปรากฏลือทั่วทุกทิศา
เข้าวันทาอำนาจซึ่งอวยพร
ท่านปราชญ์เปรื่องชำนาญการอักษร
ราชการเย็นร้อนไม่นอนใจ (หน้า 345)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงพระยาศรีเพ็ญที่มีความปราดเปรื่องเรื่องการแต่งสารไป
ยังประเทศต่าง ๆ และอีกตอนหนึ่ง ความว่า

ครั้งทัพไทยไปตีเมืองไซ่ง่อน
ทัพหลวงเจ้าพระยาบดินทร์เดชา
เจ้าเมืองเว้ให้ทูตซึ่งนำสาร
รับสั่งให้พระยาศรีมีตราไป
พอแต่งเสร็จในราชอักษร
อ่านถวายทรงฟังยังคดี

ทัพนครกรุงไทยไปอาสา
เมื่อทัพล่าตั้งลงคงก็มีชัย
มาว่าขานคดีตามวิสัย
แก้ไขตามอย่างทางไมตรี
ไม่คัดรอนในราชสารศรี
ทรงโปรดปรานให้มีซึ่งรางวัล

(หน้า 347)

จากบทประพันธ์ขั้นต้นกล่าวได้ว่า พระยาศรีเพ็ญประสบความสำเร็จในด้านการรับ
ราชการ โดยทำหน้าที่แต่งตราสารไปเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศ ทำให้ได้รับคำชม
จากผู้บังคับบัญชา และพระมหากษัตริย์

ช่วยให้เกิดความหยั่งเห็น

การแสดงออกทางการประพันธ์เพื่อช่วยให้เกิดความหยั่งเห็นนั้น ผู้แต่งจะต้องทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจในเนื้อเรื่องหรือตัวละครเสียก่อน ผู้อ่านจึงจะทราบถึงเหตุผลว่าทำไมคนจึงทำเช่นนั้น พุดเช่นนี้ ในเวลาเช่นนั้น

กลอนเพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเพลงยาวที่แสดงออกในเรื่องการหยั่งเห็นได้แก่ เพลงยาวกรมหมื่นสฤติธารงสวัสดิ์ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ในตอนที่กรมหมื่นสฤติธารงสวัสดิ์ได้ให้หญิงที่ตนเขียนถึงตอบกลับมา ดังความว่า

แม้เห็นด้วยโดยกลอนสุนทรสนอง	ขอเชิญพร้อมตอบรสเจริญผล
จะนับทุมโมงท่ากว่าจะยล	ในสำเนาเจ้านิพนธ์ให้พี่เอย

(หน้า 126)

ในคำประพันธ์มีคำถามที่ผู้แต่งต้องการทราบดังนี้

ถึงไหนชั่วหนอที่ตัวกระทำผิด	สักหนอยนิตซึ่งไม่สมอารมณ์หญิง
จึงสุดแสนแค้นคั่งเฝ้าซังซิง	เคราะห์จริงจริงมาประจวบให้จำเป็น
ยิ่งเดือดดาลในกมลทนทเวษ	เพราะตรองหาสาเหตุไม่ถึงเห็น
เพียงอร่าจะรานร้าทุกเช้าเย็น	สุชลกระเด็นว่าด้วยชายไม่หน่ายชม

(หน้า 130)

จากบทประพันธ์ข้างต้นผู้แต่งไม่ทราบสาเหตุว่าตนเองทำอะไรผิด นางที่รักจึงหลบหน้าไป

เมื่ออ่านกลอนเพลงยาวเรื่องนี้ทำให้ทราบถึงลักษณะของการเขียนเพลงยาวเชิงสังวาสมอบให้แก่กัน ฝ่ายชายเป็นผู้เขียนส่งให้ฝ่ายหญิง หากฝ่ายหญิงมีใจก็จะเขียนตอบกลับไป แต่เมื่ออ่านเพลงยาวเรื่องนี้จนจบจะพบว่า ความจริงผู้แต่งไม่ได้ต้องการคำตอบจากฝ่ายหญิงแล้ว เพียงแต่เขียนขึ้นมาเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกเท่านั้น ดังบทประพันธ์ความว่า

โอโหสิต่อกันเสียวันนี้	อย่าให้มีเลยนะโทษที่โกรธเจ้า
เอ็นดูด้วยเถิดจงช่วยให้บาปเบา	ได้เคี้ยวเชิญเย็นเข้ามานานนม
พี่เข็ดหลาบแล้วต้องลาหล่อนทิ้งรัก	เจ็บใจนักนึกไว้นั้นไม่สม

สิ้นปัญญาที่จะขยับยืนนิยมน

สิ้นทั้งลมปากที่เท่านี้เอย (หน้า 141)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ฝ่ายชายได้ตัดใจจากฝ่ายหญิงไปแล้ว แม้จะยังมีความรักต่อฝ่ายหญิงอยู่ก็ตาม

แสดงให้เห็นถึงบุคลิกภาพของผู้แต่ง

กลอนเพลงยาวในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิใช่เป็นเพียงจดหมายเชิงสังวาสที่ชายส่งถึงหญิงเท่านั้น แต่กลอนเพลงยาวยังเขียนเป็นจดหมายเหตุสรรเสริญพระเกียรติ คำสอน เสียดสี หรือเป็นการถ่ายทอดความรู้สึกของกวี รวมถึงแสดงความสามารถในเชิงการประพันธ์ของกวีอีกด้วย

ดังนั้นกลอนเพลงยาวแต่ละเรื่องในรัชสมัยนี้ จึงมักมีการแสดงออกถึงบุคลิกลักษณะนิสัยของผู้แต่งรวมถึงทัศนคติ สามารถกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือการวิเคราะห์ท่วงทำนองการแต่งด้านน้ำเสียง (Tone) ของกวี จะทำให้เราทราบตัวตนของกวีผ่านผลงานการประพันธ์ของพวกเขาเหล่านั้น

ในเพลงยาวสุภาพ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ได้แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยึดถือในธรรมเนียมโบราณว่า เป็นผู้หญิงควรรักนวลสงวนตัว ถือศักดิ์ศรีเป็นที่ตั้ง ดังความว่า

ดาบด้วยรายธุรมี	รัศมีเพลิงสว่างกระจ่างสมร
ประชาชายลอยชายกรายกร	เห็นเจ้าจรเจียนถือข้อมือชาย
ถามข่าวได้แต่ตาประสารัก	นี้ใช้หนักจริงหรือพึงรื้อหาย
จะใคร่เคียงเข้าไปถามเอาความชาย	เกรงจะกลายเป็นวิวาทไช้ชาติพาล
เออก็ควรหรือจะชวนให้ขึ้นรัก	ไม่คิดศักดิ์เลยว่ศักดิ์นั้นสมสถาน
รักจะทำก็อย่าทำทูลาจาร	นี้สันดานหรือจงดาลฤดีเป็น

(หน้า 323)

จากบทประพันธ์ข้างต้นเป็นตอนที่ผู้แต่งไปพบนางจับมือกับผู้ชายจึงดำหนิว่าให้นึกถึงศักดิ์ศรีของตนเองจะทำอะไรก็จงพิจารณาให้เหมาะสมกับสถานที่ และว่ากล่าวนางต่อไปอีกว่าที่ทำนั้นเป็นสันดานหรือว่าเปลือใจ “นี้สันดานหรือจงดาลฤดีเป็น” จากวรรคนี้

ทำให้ทราบถึงพระอุปนิสัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระองค์ตรัสตรง และตรัสด้วยถ้อยคำที่รุนแรง

แม้จะกล่าวว่า พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นถ้อยคำที่รุนแรง แต่กระนั้นยังมีกวีอีกผู้หนึ่งที่ใช้คำพูดได้เสียดแทงจิตใจยิ่งกว่าสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีผู้นั้นคือกรมหมื่นสัทธิธำรงสวัสดิ์ ในเพลงยาวกรมหมื่นสัทธิธำรงสวัสดิ์ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) การกล่าวต่อว่านางที่ตนเคยรักของกรมหมื่นสัทธิธำรงสวัสดิ์นั้น แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกเหยียดหยามนางผู้นั้นหรือ โกรธเกลียดนางเป็นอันมาก ดังความว่า

เสียดแรงเราหมายมุ่งบำรุงสวาท	ไม่รู้เช่นเลย่ว่าชาติเป็นคนชั่ว
ระเริงเหลิงจิตกล้าจะล่าตัว	จนเห็นทั่วสุดแต่ที่ใครมีตา
เสียดายสัตว์ที่ได้ไปปฏิญาณไว้	เมื่อเนาในร่วมห้องเสนหา
เสียดายพัศตร์เหมือนเอรักขโลมทา	เสียดายทรงโศกามาหมองมอม
ดั่งมะเดื่อแดงดีด้วยสีสด	ใครไม่รู้ก็ว่ารสคงหวานหอม
ข้างในมีแมลงหริ้วมาเวียนตอม	ต่อสุกงอมจึงได้ทราบว่าสาธารณ

(หน้า 136)

จากบทประพันธ์ข้างต้นผู้แต่งกล่าวว่า เสียดแรงที่รักโดยไม่รู้เลยว่านางนั้นเป็นคนชั่วโดยใช้คำว่า “ชาติเป็นคนชั่ว” หากเป็นคำคำที่เป็นภาษาปากก็คือ “ชาติชั่ว” นั่นเอง เสียดายคำพูดที่เคยให้สัญญา เสียดายใบหน้าและร่างกายของนางที่ต้องมาหมองมัวเหมือนถูกทาด้วยรัก (ยางรัก) และเปรียบนางเหมือนผลมะเดื่อที่ดูภายนอกสวยงามสีแดงสดใส ใครพบเห็นก็คิดว่ามีรสหวาน แต่จริง ๆ แล้ว “ข้างในมีแมลงหริ้วมาเวียนตอม” แมลงหริ้วผู้ประพันธ์เปรียบได้กับชายอื่น “ต่อสุกงอมจึงได้ทราบว่าสาธารณ” เมื่อนานไปได้ทราบว่า มะเดื่อผลนั้นไม่ดี นางก็เหมือนกับผลมะเดื่อนั้น มีคำพรสุวาทที่รุนแรง เช่น “ชาติเป็นคนชั่ว” และ “สาธารณ”

แต่ก็มีตอนที่กวีกล่าวว่าตนเองเช่นกัน ความว่า

พิษฐานเสียให้พื้นที่ทนทุกข์	ที่ไหนสุขก็ให้สมอารมณ์ประสงค์
เป็นอันขาดชาติหน้าอย่าจำนง	เสนห์ปลงขายชั่วเช่นตัวเรา

(หน้า 141)

จากบทประพันธ์จะเห็นได้ว่าผู้แต่งไม่ได้หมายความว่าตัวเองชั่วจริง ๆ แต่เป็นคำพูดที่ประชดหาญที่ไม่ได้รักคนเท่านั้น เมื่ออ่านเพลงยาวเรื่องนี้จบแล้วทำให้ทราบว่าผู้แต่งเป็นคนที่ใช้คำพูดรุนแรงและฝังใจไม่ให้อภัยใครง่าย ๆ นอกจากนี้ยังมีการแต่งต่อไปอีกเป็นบทเปรียบเทียบเพื่อต่อว่านางทั้งหมด ซึ่งแตกต่างจากเพลงยาวสุภาพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำเรื่องกรรมและสังขารทางพระพุทธศาสนาหยิบยกมาให้เห็นว่าที่นางไม่รักนั้น เป็นเพราะกรรมแสดงให้เห็นถึงทัศนคติการมองโลกที่แตกต่างกันของกวีชายทั้งสองที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกัน

นอกจากนี้ ยังมีกวีชายสูงศักดิ์อีกผู้หนึ่ง ที่เขียนถึงตนเองลงในเพลงยาว คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า” ของสมบัติ พลายน้อย (2545) ความว่า

อันตัวเรานี้ก็รองพระจอมเกล้า	เป็นปิ่นเกล้าในสยามภาษา
มียศศักดิ์ประจักษ์ทั่วทุกการา	พระทรงธรรม์กรุณาชุบเลี้ยงเรา
ถึงใครใครที่จะตกมาเป็นห้าม	ไม่มีความขายหน้าดอกหนาเจ้า
เสียแต่ไม่ฉายฉลิตพิริ่งเพรา	เพราะแก่เจ้าหงุบหงับไม่ฉับไว

(หน้า 175)

บทประพันธ์ข้างต้นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวถึงพระองค์ว่า ทรงเป็นรองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและทรงเป็นพระปิ่นเกล้าของชาวสยามมียศศักดิ์เป็นที่รู้จักของคนทั้งเมือง หากหญิงใดได้มาเป็นนางห้ามก็ไม่อาย แต่ชื่อเสียงของพระองค์คือพระองค์ทรงมีพระชนม์มากแล้ว ทำสิ่งใดจึงไม่ฉับไวเหมือนคนรุ่นหนุ่ม

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีสตรี 2 คน ที่เป็นกวีที่มีชื่อเสียงคือ คุณพุ่มและคุณสุวรรณ สตรีทั้งสองนี้เป็นกวีที่มีความสามารถในการประพันธ์จนมีผลงานเป็นที่รู้จักของคนทั้งประเทศ

คนแรก คือ คุณพุ่ม คุณพุ่มกล่าวถึงลักษณะนิสัยของตนเอง ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ว่า

ให้เข้าไปอยู่ถลอกละอองบาท

เราข้าลาดขัดถูระพระประสงค์

ไม่ประจบหลบหน้าว่าตรงตรง	จนเสร็จทรงอาลัยสุวรรณคต
วิสัยโลกโสกเศร้าเขาเอาหน้า	เว้นแต่ฉันปัญญาไม่ปรากฏ
ถึงโสกเศร้าเล่าก็ซ่อนนอกระทด	นี้ลักจดโดยจิตสนิทใน (หน้า 418)

บทประพันธ์นี้คุณพุ่มกล่าวว่า ตนเองนั้นเป็นคนไม่ประจบ เมื่อพระมหากษัตริย์
สิ้นพระชนม์ คนอื่นเขาโสกเศร้าเอาหน้าแต่คุณพุ่มนั้นได้แต่โสกเศร้าอยู่เพียงผู้เดียว ไม่ให้
ใครได้เห็น

สตรีคนที่ 2 คือ คุณสุวรรณ คุณสุวรรณเป็นกวีผู้หนึ่งที่มีความสามารถในเชิง
กระบวนกลอน ในเพลงยาวเรื่องกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพประชร อ้างถึงในหนังสือเรื่อง
“บทละครนอกพระมเหศวรเถา อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ด
สวรรค์ เรื่องพระอาการประชรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514)
คุณสุวรรณได้กล่าวถึงลักษณะนิสัยของตน ว่า

ทั้งสามคนร่นออกมานั่งหน้ามอย	ตัวเราพลอยแถมท้ายได้หันกลับ
เหงื่อชโลมโสมหน้าเอาผ้าซับ	แต่พอหลับหน้าที่นั่งก็หวังคิด
ด้วยอายคนที่เขานั่งอยู่ข้างนอก	ยิ้มไม่ออกถลากลอยอยู่ในจิต
ต่อเป็นครูจึงหาอายก่อวยาคิด	ด้วยสิ่งผิดเราไม่มีที่สำคัญ

(หน้า 156)

จากบทประพันธ์เป็นตอนที่พระอาการของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพยังไม่ทุเลา
เหล่าข้ารับใช้ทำอะไรก็ไม่ถูกพระทัย กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพจึงขว้างแก้วน้ำออกมา
คุณสุวรรณนั่งอยู่ที่นั่นด้วยจึงเกิดความอาย แต่ต่อมาก็คิดได้ว่า ตนเองไม่ได้ทำอะไรผิด
ไม่จำเป็นต้องอาย แสดงว่า คุณสุวรรณเป็นผู้หญิงที่ยึดถือความถูกต้อง เมื่อตนเองไม่ได้ทำ
อะไรผิดก็ไม่เกรงกลัวสิ่งใด

อีกตอนหนึ่งแสดงให้เห็นกิริยาที่นางในต้องกระทำอยู่เนือง ๆ คือ การกลานเข้า
กลานสอก ดังความว่า

สงสารกายอยู่ที่ไหนใช้แต่สอก	หมอบจนออกเจ็บหลังนิจจึงเอ๋ย
เสียงในห้องร้องกรมก็บ่นเบย	จึงกลานเลยมายังหม่อมด้วยตรอมใจ

(หน้า 160)

คุณสุวรรณกล่าวว่า สงสารตนเอง ไม่ว่าจะไปที่ใดก็ต้องคลานสกอลเข้าไป หมอบจนเจ็บหลัง จึงคลานมาข้างหม่อมเปิด จะเห็นได้ว่าเหล่าสตรีในราชสำนัก ต้องระมัดระวังกิริยา โดยมากหากเข้าพบหรือเข้ารับใช้เจ้านายต้องคลานเข้า คลานสกอล หมอบ กราบ เป็นกิริยาที่นางในต้องทำเป็นประจำ

จากเรื่องบุคลิกลักษณะนิสัยของผู้แต่งที่ปรากฏในวรรณกรรมนี้เองทำให้เกิดคำ ๆ หนึ่ง คือ คำว่า “อหังการแห่งกวี” อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ศักดิ์ศรีนิพนธ์” (2534) ศักดิ์ศรี เข้มแน่นดาได้กล่าวถึงความหมายของคำว่าอหังการแห่งกวี ดังนี้

ในทางกวีนิพนธ์ โดยเฉพาะวรรณคดีโบราณ หนังสือแต่ละเล่มมักจะมีข้อความปิดท้ายเรื่อง ทำนองปัจฉิมวาทะ คือ เป็นการบอกกล่าวว่าผู้แต่งหนังสือคือใคร มีความประสงค์หรือจุดมุ่งหมายอย่างไรในการแต่งหนังสือเรื่องนี้ ประการสุดท้ายผู้แต่งหวังอะไรสำหรับตนเอง” โดยเฉพาะที่แสดงให้เห็นถึงความมั่นใจในผลงานของกวี (หน้า 15)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีกวี 2 ท่านที่มีอหังการของกวี คือ การแสดงความภาคภูมิใจในตนเองให้ผู้อื่นได้ประจักษ์ ได้แก่

คนแรก คือ สุนทรภู่ สุนทรภู่ได้กล่าวถึงความภาคภูมิใจในการเป็นอาลักษณ์แต่งกลอนเพลงยาว ดังปรากฏในเพลงยาวถวายโอวาท อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “เพลงยาวถวายโอวาท” (2545) ดังความว่า

อย่างหม่อมฉันอันที่ดีและชั่ว

ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาลือฉาว

เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว

เขมรลาวลือเลื่องเมืองนคร (หน้า 69)

จากบทประพันธ์จะเห็นได้ว่าสุนทรภู่อมีความภาคภูมิใจในฝีมือการแต่งเพลงยาวของตน จนเปรียบเทียบกับความเชี่ยวชาญในเรื่องเพลงยาวว่าตนเองนั้นเป็น “อาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว” แม้จะต้องตายแต่ขอให้ชื่อเสียงยังเลื่องลือไปทั่วทุกประเทศ ทั้งเขมร ลาว และเมืองนคร

ยังมีกวีอีกท่านหนึ่งที่มีอหังการของกวี คือ คุณพุ่ม ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ ของคุณพุ่ม อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) แสดงให้เห็นถึงความมั่นใจในการที่ตนเองมีความสามารถในการประพันธ์ เช่น

ข้าพเจ้าเล่าเป็นผู้รู้คำริ

มีคติแต่งกลอนอักษรได้

เกณฑ์หนังสือลือเลื่องทั้งเมืองไทย

อาศัยในธรณินนรินทร์ (หน้า 418)

เมื่อครั้งคุณพุ่มตกอับแล้วกล่าวว่า “เหลือแต่กลอนกับชีวิตอยู่ติดกาย” คุณพุ่มได้เปรียบความสามารถในการแต่งกลอนของตนเหมือนกับสมบัติอันล้ำค่าและในตอนท้ายที่คุณพุ่มกล่าวถึงจุดประสงค์ในการแต่งเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

อันเรื่องราวกล่าวข่อยขอพระเดช

วิรัตเจตนาจิตดำกฤษฎณา

ให้ครีกรื่นยืนอยู่คู่สุธา

โดยสำคัญปัญญาของนารี (หน้า 422)

วรรคที่กล่าวว่า “ให้ครีกรื่นยืนอยู่คู่สุธา โดยสำคัญปัญญาของนารี” แสดงให้เห็นถึงอหังการของกวีในตัวของคุณพุ่มได้ชัดเจน เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีสตรีคนใดที่มีชื่อเสียงในการแต่งกลอนระดับประเทศ โอกาสทางสังคมของผู้ชายมีมากกว่าผู้หญิง การที่ผู้หญิงคนหนึ่งจะออกมากล่าวว่า ตนเองแต่งเพลงยาวขอพระเกียรติด้วยปัญญาของสตรีนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงความภาคภูมิใจแม้ตนเองจะเป็นผู้หญิงแต่ก็สามารถใช้ปัญญาของตนแต่งเพลงยาวขอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ให้เป็นที่ปรากฏทั่วทั้งแผ่นดินได้ และที่สำคัญยิ่ง คือ ให้เพลงยาวเรื่องนี้คงอยู่คู่แผ่นดินสืบไป

การที่คุณพุ่มแต่งกลอนเพลงยาวแสดงถึงความภาคภูมิใจในปัญญาของตนที่แต่งกลอนได้ดีจนให้กลอนนั้นอยู่คู่แผ่นดินสืบไปนั้น จัดได้ว่าคุณพุ่มเป็นกวีที่มี “อหังการของกวี” อย่างแท้จริง ผิดกับกวีอีกผู้หนึ่งซึ่งแม้จะมีผลงานเป็นที่ปรากฏว่าอยู่ในเกณฑ์ดี และมีการกล่าวถึงจุดประสงค์ในการแต่งไว้ท้ายเรื่อง แต่ไม่จัดว่ากวีผู้นี้มีอหังการของกวี คือ นายมี นายมีเขียนแสดงจุดประสงค์ในการแต่งเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

๑ สรวมชีพรจนาสามภักดี

เฉลิมศักดิ์บพิตรอดิศร

ไว้สำหรับกัลป์ปนิรันตร

ให้ถาวรพิพัฒน์สวัสดิ

ขอคุณพระไตรรัตน์เป็นฉัตรแก้ว

มาปักแผ้วกันภัยในเกศ

ให้พระจอมโลกาทรงปราณี

พอพื้นที่ช่างเขียนเปลี่ยนวิชา

ขอฉลองพระองค์ไปในอาลักษณ์

ด้วยจิตรกรจงสมปรารถนา

ควรมิควรโปรดทรงพระเมตตา

ชีวิตไว้ได้ฝ่าธุลีเย็บๆ (หน้า 393)

จากบทประพันธ์ทำให้ทราบได้ว่า ลึก ๆ แล้วนายมียอมหวังว่า งานของตนจะเป็นงานที่ดีชิ้นหนึ่งจนสามารถเปลี่ยนชีวิตตนเองจากช่างเขียนมาเป็นอาลักษณ์ได้ แต่นายมีขาดความมั่นใจในฝีมือการแต่งเพลงยาวจึงต้องขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคลบ้นดาลให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปราณี ทำให้เพลงยาวของนายมีขาดอหังการแห่งกวีไป แม้นายมีจะมีความสามารถในการแต่งกลอนได้ดีเทียบเท่าสุนทรภู่จนทำให้บางครั้งคนอ่านเข้าใจผิดคิดว่าเป็นผลงานของสุนทรภู่ก็ตาม (ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง, 2534, หน้า 9)

การแสดงออกที่ปรากฏในกลอนเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวี ด้านการสื่อสารให้ผู้อ่านเข้าใจและเกิดความรู้สึกร่วมในการอ่านได้อีกทางหนึ่ง

ท่วงทำนองแต่ง (Style)

ท่วงทำนองแต่งเป็นเอกลักษณ์ของผู้แต่ง ผู้แต่งแต่ละคนย่อมมีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างกัน เราสามารถทราบท่วงทำนองแต่งของกวี ก็ต่อเมื่อได้อ่านผลงานของกวีท่านนั้น แล้วหาจุดเด่นที่เหมือน ๆ กันของแต่ละงานสรุปออกมา เรียกว่าเป็น สไตล์

ท่วงทำนองแต่งมีข้อควรนำมาพิจารณาหลายประการ แต่ในที่นี้เห็นว่าการสรรคำเป็นเรื่องที่ควรกล่าวถึงเป็นสำคัญ จึงมีหัวข้อย่อยที่ควรพิจารณา ดังนี้

คำที่มีความหมายเหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสถานภาพของบุคคล

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการใช้คำที่มีความหมายเหมาะสมกับเนื้อเรื่องและสถานภาพของบุคคล ปรากฏในเพลงยาวเรื่องหม่อมแปดสวรรค์ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหสีเถา โถ อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมแปดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) เช่น การพูดคำราชาศัพท์กับเจ้านายชั้นสูง ในบทสนทนา

ระหว่างหม่อมจำกับกรมหมื่นวงศาสนิท โดยหม่อมจำใช้คำแทนตัวเองว่า “เกล้ากระหม่อม” ดังนี้

กรั้นสิ้นเรื่องในพระโรคนั้นสำเร็จ	หม่อมเปิดบังคมประสมประสาน
เกล้ากระหม่อมมีหน้ามาช้านาน	ขอประทานยานัตถ์เครื่องข้างใน

(หน้า 96)

หากเป็นคนสนิทมากหรือผู้ที่ยกย่องจะใช้คำแทนตัวเองว่า “ฉัน” ดังบทสนทนา ระหว่างนางในด้วยกัน ความว่า

กับหม่อมเปิดสองคนมาสนทนา	ที่ตรงหน้าเตียงทองที่ห้องใหญ่
หม่อมเปิดว่าคุณจำฉันเจ็บใจ	คนพิไรก่อนว่าสารพัน (หน้า 100)
ข้างคุณ โมงจะแกลังฟ้อหรือยอฉัน	ว่าตาแจ้งแกขยันแม่จำจำ
แกช่างประคิษฐ์ติดกรับจับเสภา	จะหาเหมือนตะแคงเท้าครัน

(หน้า 101)

บทประพันธ์ที่กล่าวมาเป็นบทสนทนาระหว่างหม่อมจำกับหม่อมสุด เรื่องที่ทั้งคู่วางตัวประหนึ่งคู่รัก ทำให้คำพูดในบทสนทนามีคำ “จะ จำ แต่คำพูดจะ จำ ไม่ได้พูดเฉพาะคนที่คู่รัก แต่คนที่เป็นผู้ใหญ่กว่าก็พูดลงท้ายด้วยคำนี้ เช่น ตอนที่คุณจำตะบันทุเรียนแล้วตอบลุงทองจันทน์ว่า “ตะบันหมากกินหอรอกจะคุณลุงจำ” (คุณสุวรรณ, 2514, หน้า 101) ดังนั้นคำที่ลงท้ายว่า “จะ จำ” จึงจัดได้ว่าเป็นภาษาพูดที่สุภาพคำหนึ่ง

แต่หากเป็นการพูดคุยกับนางในที่เป็นเพื่อนสนิท ผู้พูดจะแทนตัวเองว่า “ข้า” เช่น

๑ ครั้งหนึ่งเปิดสวรรค์กระสันจิต	บอกกับคนชอบชิดสนิทหน้า
ว่าคุณ โมงคู่ชีวิตมานิทร่า	อยู่ในห้องของข้ามาหลายวัน

(หน้า 107)

การแทนตัวเองว่า “ข้า” จึงจัดได้ว่าเป็นการใช้แทนตัวที่ไม่สุภาพนัก สถานภาพของผู้พูดและผู้ฟังเท่าเทียมกัน แต่หากเป็นผู้ที่ค้อยกว่าคำพูดนั้นจะหยาบขึ้นจนถึงขั้น “มึง กู” เช่น

หม่อมเปิดฟังคำแล้วซ้ำเคือง	กระต๊อบเท้าเปรื่องเปรื่องขึ้นในที่
ออปานลูกมึงจะถูกไม้เรียวรี	คนอะไร ไม่มีอัธยา
อย่ามานั่งอยู่ที่กูไม่ได้	ก็ถูกเข้าไปทั้งสองห้องเคหา

ลงเรียบเรียงเคียงชิดกันนิทรา

เอานวมมาห่อหุ้มคลุมเข้าด้วยกัน

(หน้า 105)

บทประพันธ์นี้เป็นตอนที่หม่อมจำโมโหยายปานที่ชมดาแจ้งว่าจับเสภาได้ไพเราะ และขบขัน หม่อมจำไกรจึงกล่าวว่ายายปานโดยแทนตัวเองว่า “กู” และแทนตัวยายปานว่า “มึง”

จากตัวอย่างในกลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ แสดงให้เห็นถึงการใช้คำสรรพนามที่บ่งบอกถึงสถานภาพของบุคคลได้ว่า คนที่พูดด้วยนั้นอยู่ในฐานะที่สูงกว่า เท่าเทียมกัน หรือต่ำกว่า โดยใช้คำที่มีระดับแตกต่างกัน

การเลือกเสียงของคำ ตลอดจนการเล่นคำ

การแต่งคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองของไทย ศิลปะในการประพันธ์ที่กวีนิยมอย่างหนึ่ง คือ “การเล่นคำ” โดยอาจเป็นการเล่นคำซ้ำ เล่นเสียงพยัญชนะ หรือเล่นเสียงสระ หรือการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ ทำให้บทประพันธ์ร้อยกรองมีความไพเราะมากขึ้น

กลอนเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเลือกเสียงของคำตลอดจนการเล่นคำ ดังนี้

การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติเป็นการเลือกเสียงของคำเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกคล้อยตาม หรือเกิดอารมณ์ร่วมในการอ่านคำประพันธ์ ในกลอนเพลงยาวสรรเสริญ พระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของนายมีมหาเดเล็ก อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ ความว่า

ขึ้นทรงพระที่นั่งบัลลังก์อาสน์
พวกหอกแห่แลทวนล้วนกำลัง
กำลังไฟได้ลมระดมไหม้
ไฟก็เหือดเผือดแสงไม่แรงเริง
ข้ามุดซัดคักสาครอยู่ผดน้ำ

พร้อมอำมาตย์ซ้ายขวาทั้งหน้าหลัง
แห่สะพรั่งคั่งคับไปดับเพลิง
เสด็จไปลมสดไม่พัดเกลิง
ก็สบเชิงคว่ำขอตะกร้อน้ำ
โยทกาแย่งยุบอุบถัมภ์

พระเพลิงร้ายพระพายรื้อกระพือท่า ก็แพ้อำนาจองค์พระทรงบุญ

(หน้า 370)

จากบทประพันธ์เป็นตอนที่เจ้าหน้าที่พากันไปดับเพลิงและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จไปด้วย ทำให้ไฟไม่ลุกลามเหมือนเดิม คำที่เลียนเสียงธรรมชาติ คือ คำที่เลียนเสียงน้ำรดของที่ถูกไฟไหม้ ดัง “ฉาดฉ่า”

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่ใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ คือ เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหศวรเถลิง อุนทรุทัยเรื่อง ระเด่น-
ล้านใด กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสร-
สุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ความว่า

พีนพังคังสวบเสียงกรวบกราบ เสียงก้องกาทกาทเหมือนเปิดจัน
กับหม่อมระบายผายลมประสมกัน เหมือนเปิดสวรรค์ที่ฉันทเลียงไว้วัชรฉง

(หน้า 115)

อีกบทหนึ่งเป็นการเลียนเสียงพีนเตียงที่พังคัง “กรวบกราบ” และเสียงผายลมของหม่อมจ๋า คือเสียง “กาทกาท”

การเล่นเสียงสระ การแต่งบทร้อยกรองนอกจากใช้สัมผัสบังคับตามฉันทลักษณ์แล้ว การเล่นสัมผัสภายในวรรคยอมทำให้บทร้อยกรองเหล่านั้นไพเราะยิ่งขึ้น ในหนังสือหลักภาษาไทย ของพระยาอุปกิตศิลปสารได้กล่าวถึงสัมผัสในว่า สัมผัสในมีได้ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ถึงแม้ว่าจะไม่มีในข้อบังคับผู้แต่งก็พยายามให้มีแทบทุกวรรค เพราะนิยมกันว่า ยังมีมากยิ่งไพเราะ และนิยมใช้สัมผัสสระมากกว่าสัมผัสอักษร (อุปกิตศิลปสาร, พระยา, 2522, หน้า 362) ในเพลงยาวเจ้าพระ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ซึ่งเป็นกลอนเพลงยาวเรื่องหนึ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีการเล่นเสียงสระในสัมผัสใน ดังนี้

๑ พินิจสารนิราศทำคำอักษร

แสนเสนาะเพราะสนิทชิดทุกกลอน

ท่านสุนทรแพะซัดไม่ทักคำ

(หน้า 153)

จากวรรค “แสนเสนาะเพราะสนิทชิดทุกกลอน” มีการเล่นสัมผัสสระเป็นคู่ ๆ คือ เสนาะ—เพราะ และ สนิท—ชิด การเล่นสัมผัสแบบคำชิดกันทางฉันทลักษณ์เรียกว่า “สัมผัสชิด” (อุปกิตศิลปสาร, พระยา, 2522, หน้า 363)

การเล่นเสียงพยัญชนะ นอกจากการเล่นเสียงสระภายในวรรคแล้ว การเล่นเสียงพยัญชนะภายในวรรค ก็ทำให้บทร้อยกรองเกิดความไพเราะยิ่งขึ้น เช่นกัน

ในเพลงยาวกรมหมื่นสวัสด์ธำรงสวัสดิ์ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการเล่นเสียงพยัญชนะว่า

พิสมัยในสมรเสมอชีพ

จึงเร่งรีบมาให้รู้อารมณ์พี่

จะร่วมสุขไปจนสิ้นชีวินทรีย์

มิให้มีอายหน้าประชาชน (หน้า 126)

จากวรรค “พิสมัยในสมรเสมอชีพ” มีการเล่นเสียงพยัญชนะ คือ คำที่ขึ้นต้นด้วย พยัญชนะ ส- และหม- คือ (สะ-สมัย สะ-หมอน และสะ-เหมอ) คำว่า หมัย-หมอน-เหมอ จัดว่าเป็น “สัมผัสคั่น” คือเป็นคำสัมผัสที่มีพยัญชนะอื่นคั่นกลาง (อุปกิตศิลปสาร, พระยา, 2522, หน้า 363) และคำว่า “สะ” ที่ซ้ำกันจัดเป็นการใช้กลบทประเภท กลบทกินนรเก็บบัว คือมีคำซ้ำกันโดยมีคำอื่นคั่นกลางอยู่ตลอดวรรค

ในเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของนายมีมหาดเล็ก อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการเล่นเสียงพยัญชนะคู่กันภายในวรรค ดังนี้

พระมณฑปน้อยใหญ่ก็ใหม่อ่อง

แล้วด้วยทองแกมแก้วแววว่อม

ล้วนลวดลายพรายพราวควาววาม

แต่ฐานงามถึงยอดตลอดปรี

(หน้า 380)

จากวรรค “ล้วนลวดลายพรายพราวควาววาม” มีการเล่นเสียงพยัญชนะ คือ ล้วน—ลวด-ลาย, พราย-พราว และวาว-วาม

การเล่นสัมผัสชิดยังพบในกลอนเพลงยาวของขุนสุวรรณ เช่น เพลงยาวเรื่อง หม่อมเปิดสวรรค์ ของขุนสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหสีไฉไล อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวร ของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ความว่า

นั่งนวดปวดป่วนจนจะออก
ถวายเป็นกัมกัณณลนลานไป

มีอาจบอกความจริงกับใครได้
ให้อารมณ์ร้อนในเหมือนไฟลุก

(หน้า 87)

จากวรรค “นั่งนวดปวดป่วนจนจะออก” มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ คือ
นั่ง-นวด, ปวด-ป่วน และ จน-จะ

บางครั้งในวรรคเดียวกันมีทั้งการเล่นสัมผัสจิตทั้งเสียงสระและเสียงพยัญชนะ เช่น
ในเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ของคุณสุวรรณ อ้างถึง
ในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหสีเถา อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาว
เรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรม
ศิลปากร (2514) ความว่า

ข้างพวกเราพี่น้องหมอบช้อนหน้า เหลือคำราแลไปให้สงสาร
ข้างนั่งบังลับแลหมอบขอบกราบกราน นำรำคาญองค์มาลีนี้กระไร

(หน้า 142)

จากวรรค “ข้างนั่งบังลับแลหมอบขอบกราบกราน” มีทั้งสัมผัสสระและพยัญชนะ
ชิดกันเป็นคู่ คือ นั่ง-บัง, ลับ-แล, หมอบ-ขอบและกราบ-กราน

การเล่นคำพ้องเสียง ในเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการ
เล่นคำพ้องเสียง ในเพลงยาวบวงสรวงฉลองสระบางโสมคของขุนพุ่ม อ้างถึงหนังสือเรื่อง
“ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

นันทินชนม์ชลสินธุ์อย่าสิ้นด้วย เทพช่วยบริรักษ์บำรุงเฉลิม
ให้สะอาดเอี่ยมตามาตามเดิม จงพูนเพิ่มบุญโศภโศภนา
ชลธารนี้เป็นทานทั่วพิภพ ให้อยู่ครบห้าพันพระพรรษา
แม้ชีวิตรังยังไม่บรรลุลยลา จะกลับมาชมอีกให้อิ่มเอย

(หน้า 402)

จากบทประพันธ์ข้างต้นมีคำพ้องเสียงคือคำว่า ชนม์-ชล และธาร-ทาน คำทั้ง 2 คู่นี้
เป็นคำที่อ่านออกเสียงเหมือนกันแต่เขียนและความหมายต่างกัน ซึ่งการใช้คำซ้ำแต่งคำ
ประพันธ์นั้น ถ้าผู้แต่งไม่เฉพาะเจาะจงในการเล่นคำให้ซ้ำ แต่จำเป็นต้องนำคำที่ซ้ำมาอยู่

ในวรรณคดีหรือในบทเดียวกัน จะทำให้บทประพันธ์เรื่องนั้นค้อยคุณค่าในด้านของรูปแบบลงไป การที่คุณพุ่มเลือกคำพ้องเสียงมาใช้จึงถือว่าเป็นปฏิกิริยาของกวีอย่างหนึ่ง

การเล่นคำซ้ำ นอกจากการเลือกเสียงของคำแล้วยังมีการเล่นคำซ้ำ เช่น ในกลอนเพลงยาวเจ้าพระ อ่างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการเล่นคำซ้ำติดกัน ดังความว่า

ซึ่งประทานโปรดคอยไว้ธุระ	พระคุณจะไต่เกล้ากระหม่อมฉัน
ทั้งคิดเพียรให้ช่วยเหลือสารพัน	ฝ่ายโทษทัณฑ์มิให้มีจริงจริง

(หน้า 153)

ในเพลงยาวของกรมหมื่นสวัสดิวัดสุวดี อ่างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการเล่นคำซ้ำเช่นเดียวกัน ได้แก่

จริงนะเชื่อไม่รู้เชิงเขาซัดซัด	เห็นให้สัดยักกันสดสดหมดโทโส
กินลูกขอยของน้องจนท้องโร	เห็นยิ่งโง่แล้วกระไรไม่ให้เงย

(หน้า 138)

ในเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อ่างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ได้ปรากฏคำซ้ำ ความว่า

แลดูนำพาสุกสนุกสนาน	รโหฐานจริงจริงทุกสิ่งเครื่อง
ยิ่งแลยิ่งละลานสำราญเรือง	คังหนึ่งเมืองอินทราธานี
นาลดเลี้ยวเที่ยวเล่นเห็นต่างต่าง	ล้วนยักอย่างยิ่งยงทรงประดิษฐ์
ผู้ใดใครเห็นเขม้นพิศ	ให้ต้องคิดตาขมนิยมนล (หน้า 372)

เป็นที่น่าสังเกตว่าคำซ้ำคู่ในลักษณะนี้มักจะเป็นการเน้นย้ำถ้อยคำหรือข้อความให้ชัดเจนยิ่งขึ้น ช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพจากการอ่านมากขึ้นอีกด้วย

การเล่นคำซ้ำนี้สามารถเล่นเป็นกลบท เรียกว่า กลบทกร้อย คือ การซ้ำคำที่ไม่มีคำอื่นคั่นและคู่ที่ซ้ำจะอยู่ตอนใดก็ได้แต่ต้องไม่ใช่คำต้นและคำสุดท้ายของวรรค จากตัวอย่างพบกลบทดังกล่าวในเพลงยาวของกรมหมื่นสวัสดิวัดสุวดี วรรคที่ว่า “เห็นให้สัดยักกัน

สดสดหมดโทโส” และในเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรคที่ว่า “รโหฐานจริงจริงทุกสิ่งเครื่อง”

การเล่นคำซ้ำที่ไม่ได้มีตำแหน่งชนิดติดกัน การเล่นคำอีกลักษณะหนึ่งที่ทำให้กลอนเพลงยาวเกิดความไพเราะมากขึ้นได้แก่ การเล่นคำซ้ำที่ไม่ได้มีตำแหน่งชนิดติดกัน เช่น เพลงยาวสุภาพ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการเล่นคำ ดังนี้

ยิ่งถามเจ็บก็ยิ่งเจ็บนั้นสุดจิต

เห็นโรคผิใจจริงทุกสิ่งสรรพ

ยิ่งวอนว่าก็ยังว่าไม่รักกัน

จะไปในนั้นไม่ได้แล้วอย่าอ่อนซอน

(หน้า 327)

ลักษณะการซ้ำคำของเพลงยาวสุภาพนั้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กลบทกินนรเก็บบัว คือ มีคำซ้ำคู่หนึ่งอยู่ภายในวรรคแต่ให้มีคำ ๆ หนึ่งมาแทรกระหว่างคำซ้ำนั้น

ในเพลงยาวเรื่องนี้ยังมีการเล่นคำว่า “สม” ความว่า

อย่าแสแสร้างแกลังกล่าวให้นาวเรื่อง

ก็จะรื้อลือเลื่องเครื่องคนสรวล

เห็นสมศักดิ์สมนามทั้งงามกระบวน

เห็นสมควรที่เป็นชาติเชื้อชาววัง

เห็นสมทั้งการรับช่างกลับกลอก

ดั่งระลอกกลิ้งกลบกระทบฝั่ง

เห็นสมคำสารพัดที่สัจจ

นี้สมหวังแล้วเสิจำจึงเฝ้ามั่น

(หน้า 329)

บทประพันธ์ข้างต้นเล่นคำว่า “สม” ได้แก่ สมศักดิ์ สมนาม สมควร สมคำ และสมหวัง เป็นการเล่นกลบทชื่อว่า พวงแก้วคู่ต้น คือ สามารถนำคำซ้ำที่เป็นคำใดก็ได้ อยู่ในตำแหน่งใดก็ได้ และวรรคหนึ่งจะซ้ำกี่คำก็ได้

บทถัดไปยังมีการเล่นคำว่า “เสียดาย” ในตอนต้นของวรรค ความว่า

เสียดายขึ้นเมื่อยามเคยเชยสมร

เสียดายที่ทำชะอ่อนให้รับขวัญ

เสียดายยศประติพัทธ์จรณอัศจรรย์

เสียดายชั้นเชิงกระบวนให้ชวนใจ

(หน้า 329)

ในกระบวนการเล่นกลอน เพลงยาวของกรมหมื่นสวัสด์ราชสวัสดิ์นั้น มีความไพเราะและใช้ศิลปะในการเรียบเรียงถ้อยคำไม่ด้อยไปกว่าเพลงยาวเรื่องอื่นเลย อ้างถึง

หนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) เพลงยาวเรื่องนี้ มีการใช้คำซ้ำต้นวรรคเช่นเดียวกับเพลงยาวสุภาพ คือ คำว่า “ขอฝาก” ความว่า

ขอฝากจิตมาสนิทดั้นนึ่ง

ขอฝากกรมมาตระกองโถมสมร

ขอฝากนาสาจูบคันธจร

ขอฝากโอรฐ์มาชะอ่อนให้เอ็นดู

(หน้า 129)

การซ้ำคำ 2 คำ ตอนต้นวรรคจัดเป็นกลบทอย่างหนึ่ง เรียกว่า กลบทบัวบานกลีบขยาย คือ บังคับให้นำคำ 2 คำมาเป็นกระทุ้งขึ้น คือนำคำ 2 คำนั้นมาไว้ตอนต้นของวรรคทุกวรรค

เพลงยาวอีกเรื่องหนึ่งที่มีการเล่นคำลักษณะของกลบท ชื่อว่า บุษบงแย้มผลา คือ บังคับให้นำคำ 1 คำมาเป็นกระทุ้งขึ้น คือนำคำ 1 คำนั้นมาไว้ตอนต้นของวรรคทุกวรรคปรากฏในกลอนเพลงยาวชมพระยาศรีเพ็ญ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

ตั้งแต่นี้มีแต่จะโหยโรยรา

จะตั้งหน้านับปีไปทีเดียว

เมื่อใดเล่าจะได้มาพบปะ

จะเลยละเป็นเนไม่แลเหลียว

เป็นกรรมเราทุกสิ่งจริงจริงเจียว

จะอยู่เปลี่ยวเศร้าใจไม่วายวัน

ต่างคนต่างวิตจะพลัดพราก

จะวิบากจากไปโดยผายผัน

ต่างคนต่างวิตจะพลัดกัน

จะโศกศัลย์เสื่อมสูญอาดูรตาย

(หน้า 358)

จากบทประพันธ์มีการเล่นคำว่า “จะ” อยู่ต้นวรรคหลังและยังมีการใช้คำซ้ำในตำแหน่งอื่นอีก เช่น “จริงจริง” หรือคำว่า “ต่าง” เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการเล่นคำว่า “สั่ง” ความว่า

กินรินจากถื่นยังสั่งถ้ำ

ปึกษาซำยังรู้สั่งที่อาศัย

พิรุณรู้สั่งฟ้าด้วยอาศัย

แต่น้ำใจเจ้าไม่สั่งพี่บ้างเลย

(หน้า 131)

จากบทประพันธ์ก็ได้กล่าวถึงคำว่า “สั่ง” ซึ่งอาจย่อมาจากคำว่า “สั่งเสีย” ซึ่งหมายถึงสั่งลา ความหมายของคำประพันธ์ คือ กินรินเมื่อจะจากถื่นที่อยู่ยังถ้ำถ้ำ นกยังรู้จัก

ลาที่เคยอาศัย ฝนจะตกยังสั่งฟ้าด้วยความอาลัย แต่นางเล่าจากไปโดยไม่สั่งลา เป็นการเปรียบเทียบกับให้อ่านรู้สึกถึงความน้อยเนื้อต่ำใจของชายที่มีต่อหญิงคนรักที่จากไปโดยไม่สั่งลา

การหลากคำ การหลากคำจัดได้ว่าเป็นความสามารถในการประพันธ์ของกวีอีกแง่หนึ่งที่กวีไม่ต้องการใช้คำซ้ำกัน จึงมีการหลากคำขึ้น เพื่อให้เกิดความหลากหลายในการใช้คำที่มีความหมายเดียวกัน ในกลอนเพลงยาวชมพระยาศรีเพ็ญ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการหลากคำ ดังนี้

พวกสนมก้มคลานยกโกศตั้ง	พวกแต่รสังข์กลองโยนประโคมขาน
เสียงโศกีไปมานำรำคาญ	แสนสงสารพระคุณพูนทวี
บ้างโศกสัลย์รันทดสลดจิต	สุดคิดสุดวิโยคยิ่งโศกศรี
บ้างครวญคร่ำรำว่าด้วยพาที	ไอ้ครั้งนี้มีกรรมจำอาดูร (หน้า 358)

จากบทประพันธ์มีการใช้คำที่มีความหมายเกี่ยวกับความโศกเศร้าอยู่หลายคำ เช่น โศกี โศกสัลย์ โศกศรี กวีมีการเลือกคำมาใช้ให้เกิดความหลากหลาย ทำให้บทประพันธ์น่าอ่านยิ่งขึ้น

ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ ของคุณพุ่ม อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีการหลากคำที่แปลว่า พระมหากษัตริย์ ความว่า

คิดพระคุณมูลธิกานราราช	บรมบาทบพิตรอดิศร
ขอพระยศบทนรินทร์เพียงคินดอน	ไหวสละท่อนถึงกระทั่งหลังอานนต

(หน้า 422)

จากบทประพันธ์มีการใช้คำที่หมายถึงพระมหากษัตริย์หลายคำ เช่น มูลธิกา อิศร นราราช บพิตร นรินทร์

นอกจากนี้ยังมีการใช้คำแทนนางอันเป็นที่รัก ในเพลงยาวกรมหมื่นสวัสดิวรางสวัสดิ์ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) มีคำที่หมายถึงผู้หญิงหลายคำ ดังความว่า

ไปหาผู้รู้วิชาสามัญเพศ	ให้ชี้เหตุว่าเป็นเคราะห์จำเพาะโฉน
เคราะห์เดือนปีนั้นก็ดีทุกสิ่งไป	เคราะห์ด้วยรักหนักในพินดา

เมื่อวันพบสบพัตร์ก็จวนค่ำ ได้แต่เนตรให้ช่วยนำเสนาหา
 แทนขันหมากเหมือนพื้มนต์อภัยฯ พอให้แจ้งกิจจาที่จางง (หน้า 134)
 จากบทประพันธ์แทนที่กวีจะใช้คำซ้ำว่า นาง แต่กวีกลับนำคำที่มีความหมาย
 เดียวกันมาใช้ เช่น พนิดา หรือกัลยา เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าบทประพันธ์จะเกิดความไพเราะ ลึกซึ้ง ก็นใจทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์
 สะเทือนใจได้นั้น ผู้แต่งต้องมีศิลปะในการเลือกคำมาใช้ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจ และ
 เกิดเสียงอันไพเราะของบทกวี ทำให้บทกวีดังกล่าวมีคุณค่ายิ่งขึ้น

กลวิธี (เทคนิค)

การแต่งกลอนเพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีใช้กลวิธี
 ดังนี้

กลวิธีในการดำเนินเรื่องตามลำดับปฏิทิน

เพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนมากจะใช้ผู้แต่งเป็น
 ผู้เล่า เช่น คุณสุวรรณ เขียนเล่าพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ในเพลง-
 ยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บท
 ละคอนพระมเหศวรเถใด อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ด
 สวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514)
 คุณสุวรรณใช้กลวิธีการลำดับความคิด แบบเรียงตามลำดับปฏิทิน คือ เหตุการณ์ใดเกิด
 ก่อนเล่าก่อน เหตุการณ์ใดเกิดทีหลังเล่าทีหลัง เริ่มตั้งแต่กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพเริ่ม
 ประชวร ความว่า

นิราศร่ำทำอักษรเป็นกลอนสด ให้ปรากฏด้วยปัญญาอัจฉาวย
 เมื่อเดือนสี่ปีเถาะเคราะห์เหลือใจ ละห้อยให้แสนคะนึ่งถึงประชวร

(หน้า 5)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงกรรมหมื่นอัปสรสุดาเทพว่า พระองค์ประจวบ เมื่อเดือน 4 ปีเถาะ และเมื่อเวลาผ่านไปอาการประชวรของพระองค์ก็ยังไม่ทุเลา ดังความว่า

เมื่อวันหนึ่งถึงกรรมจะนำให้ สลดใจพิศวงให้สงสาร
เป็นวันไรเดือนไร ไม่ประมาณ พระอาการยังมากก็หากแคลง

(หน้า 155)

บทประพันธ์นี้คุณสุวรรณมิได้บอกเวลาที่แน่นอนดังวรรค “เป็นวันไรเดือนไร ไม่ประมาณ”

แต่เมื่อถึงระยะเวลา 6 เดือนที่กรรมหมื่นอัปสรสุดาเทพยังไม่หายจากพระอาการประชวร คุณสุวรรณได้กล่าวถึงระยะเวลาไว้ว่า

โถมบุษย์สุดแสนทั้งแคนพิภพ ช่วงมีครบหลายหลากดูมากหลาย
แต่ประชวรมาถ้วนหกเดือนปลาย คนทั้งหลายตามนิสัยยังไปมา

(หน้า 174)

จากบทประพันธ์กล่าวว่ากรรมหมื่นอัปสรสุดาเทพประชวรมาครบหกเดือน คนทั้งหลายยังมาเยี่ยมเยียนอยู่เสมอ

เพื่อเป็นการเน้นย้ำว่ากรรมหมื่นอัปสรสุดาเทพประชวรมาครบหกเดือน จึงมีบทที่กล่าวถึงเดือนว่าขณะนั้นเป็นเดือน 9 ความว่า

แต่เดือนเก้าคราวกลาดคนขาดเงียบ เลือกว้นเพียบหมอบกราบขนานหน้า
บางทีก็เห็นแต่หม่อมนั่งอยู่ข้างม้า ไล่แว่นตาชิดไปต่อไบลาน (หน้า 185)

บทประพันธ์นี้กล่าวว่าพอเดือน 9 คนก็เริ่มที่จะมาที่พระตำหนักน้อยลง เห็นแต่บรรดาบริวารฝ่ายในที่เข้ามารับใช้

จากข้อความที่กล่าวมาเป็นตัวอย่างของกลวิธีในการนำเสนอแบบเรียงตามลำดับเหตุการณ์หรือเรียงตามลำดับเวลา ทำให้ผู้อ่านอ่านแล้วไม่สับสน ทั้งยังมีการระบุถึงเดือนที่สามารถนำไปอ้างอิงได้อีกด้วย เช่น เดือน 4 ปีเถาะ เดือน 9 เป็นต้น

กลวิธีการนำเสนอบุคลิกเด่นของบุคคล

ตัวละครกับเนื้อเรื่องเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเรื่องล้วนต้องมีตัวละครอยู่ในเหตุการณ์นั้น ๆ กลวิธีในการนำเสนอบุคลิกเด่นของตัวละครในเพลงยาว

สมัยพระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพบในเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ อ้างถึง
ในหนังสือเรื่อง “บทละครอนพระมเหสถ์ไถ อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาว
เรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรม
ศิลปากร (2514)

คุณสุวรรณเป็นผู้แต่งประเภทให้ความสำคัญแก่ตัวละคร โดยถือตัวละครเป็นจุด
ศูนย์กลางของเรื่อง ลักษณะนิสัยของตัวละครเป็นสิ่งที่สร้างเรื่องขึ้น เช่น เพลงยาวเรื่อง
หม่อมเปิดสวรรค์ ไม่ว่าหม่อมจำจะทำอะไรก็จะเกิดเหตุการณ์ขบขันหรือซุกมุนวุ่นวาย
ตามมา คุณสุวรรณใช้การแสดงลักษณะนิสัยของตัวละคร โดยไม่ต้องบรรยายโดยตรง ซึ่งมี
การกล่าวถึงที่มาของชื่อ หม่อมโม่งและหม่อมเปิด เมื่ออ่านต่อไปหากกล่าวถึงหม่อมเปิด
ผู้อ่านจะทราบได้ทันทีว่าเป็น หม่อมจำ และถ้ากล่าวถึงหม่อมโม่ง ก็หมายความว่าถึง หม่อม
สุด ที่มาของชื่อ หม่อมโม่ง เป็นตอนที่หม่อมสุดซุกมุนอยู่ที่ปลายพระบาทของกรมหมื่น
อัปสรสุดาเทพกับหม่อมจำ ความว่า

กระซุบกระซิบวุ่นวายอยู่ปลายพระบาท อุดลุดอุจจากทำอาใจ
เอาเพละหอมกรอมหุ้มกันคลุมโปง จึงตรัสเรียกว่าคุณ โม่งแต่นั้นมา

(หน้า 85)

ส่วนที่มาของชื่อ หม่อมเปิด มาจากอากัปกริยาการเดินของหม่อมจำ ความว่า

ข้างหม่อมเปิดเสด็จท่านโปรดปราน ได้ประทานเปลี่ยนนามตามยศลา
เพราะเดินเหินโยกย้ายส่ายกิริยา จึงชื่อว่าหม่อมเปิดเสด็จประทาน

(หน้า 85)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงหม่อมจำที่เดินอย่างเอียงส่ายสะโพก คล้ายท่าเดินของเปิด
กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพจึงประทานชื่อให้ว่า หม่อมเปิด

ตามลักษณะนิสัยของหม่อมจำที่เป็นคนชอบรับประทานจึงเกิดเหตุการณ์หลาย
เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับลักษณะนิสัยดังกล่าวแล้วทำให้ตลกขบขันขึ้น เช่น ตอนที่หม่อม
จำอยากกินทุเรียนมากจึงนำทุเรียนมาตะบัน ดังความว่า

เห็นว่างคนทนไม่ได้ด้วยใจเสียน เลื่อนเอาทุเรียนมาทั้งแบบวางแอบฝ่า
หีบเขาเคี้ยวเหนียวครันเจ็บทันตา แล้วเอามายัดใส่ลงในตะบัน (หน้า 88)

นอกจากนี้ยังมีตอนที่หม่อมจำกินอิ่มมากจนปวดท้องวิ่งไปถ่ายไม่ทัน ความว่า

สิ้นหลายควบจวบสถึงถึงขนาด	เดโชธาตุทันผลาญอาหารไม่
ในท้องปวดควนควนอยู่ในใจ	จะบอกใครก็อดสูดูไม่ดี
ครั้นปวดท้องเต็มทนจนสิ้นอาย	ลุกวิ่งจะไปถ่ายให้ถึงที่
ด้วยเหลือทนพ้นกระสันพันทวี	ก็ราดเรี่ยเสียทีมาตามทาง (หน้า 86)

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่าลักษณะนิสัยของตัวละคร (หม่อมจำ) ทำให้เกิดเนื้อเรื่อง
ทั้งสิ้น

กลวิธีการเสนอเหตุการณ์เด่นที่น่าสนใจ

กวีที่เขียนเพลงยาวไม่หยาบคายทุกอย่างขึ้นมาเล่า แต่จะกล่าวเฉพาะตอนสำคัญนำมาเขียน ในเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครอนพระมเหศวรไถ อุณรุทธร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ผู้แต่งต้องการให้ผู้อ่านเกิดความตกขบขันก็จะนำเฉพาะเหตุการณ์ขบขันนั้นขึ้นมาเล่า โดยไม่เล่าถึงรายละเอียดอื่น ๆ เช่นตอนที่หม่อมจำทำฟันปลอมหลุดออกจากปากต่อหน้าหลวงนายศักดิ์ ผู้แต่งก็จะบรรยายเฉพาะเหตุการณ์ตรงนั้นโดยไม่ได้บรรยายว่าอยู่ที่ไหนและมีใครอยู่ตรงนั้นบ้าง ความว่า

หม่อมเปิดน้อยพลอยมาทำขำเผยอ	พูดเจ้าจิบปากกลากไถล
เอาลิ้นคั่นฟันกะลาเลื่อนออกไป	ไหมเปื้อยขาดปูดหลุดลงมา
ตกเปาะจำเพาะหน้าหลวงนายศักดิ์	ก็ถามทักทันใดอะไรขา
หม่อมอายบ้ายเบี่ยงเลียงเจรจา	ซึ่งตกมาจากปากหมาตะบัน
เด็กมันดำไม่สู้เหล็กแตกสองซีก	เคี้ยวก็หลีกกระเด็นกระดากจากปากมัน
ทำพิโรธโกรธบ่าวคนตะบัน	แล้วหยิบเอาฟันกะลามาสวมไว้

(หน้า 90)

จากบทประพันธ์เป็นตอนที่หลวงนายศักดิ์เข้ามาตรวจพระอาการของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ แล้วพบกับหม่อมจำ หม่อมจำจึงเข้าไปพูดคุยด้วยจนลิ้นไปคั่นฟันปลอมหลุดลงมาต่อหน้าหลวงนายศักดิ์ แล้วหม่อมจำจึงแสร้งทำเป็นว่า ฟันปลอมที่ทำด้วยกะลา

นั่นเป็นหมากที่บ่าวดำไม่ແหลก เมื่อเคี้ยวแล้วจึงกระเด็นออกมาจากปาก จึงทำท่าที่โกรธ
 เด็กที่ตะบันหมาก จากนั้นจึงหยิบฟันปลอมที่ฟันขึ้นมาสวมตามเดิม จะเห็นได้ว่าไม่มีการ
 กล่าวถึงตัวละครอื่น ๆ แต่จะกล่าวถึงตัวละครที่เป็นผู้กระทำให้เกิดอารมณ์ขัน ในที่นี้ก็คือ
 หม่อมจำ นั่นเอง ส่วนหลวงนายศักดิ์เป็นเพียงตัวละครประกอบเพื่อให้เรื่องดำเนินไป
 อย่างราบรื่นขึ้น เพราะหากอยู่คนเดียวแล้วฟันปลอมหลุดก็สามารถนำมาใส่ได้โดยที่ไม่
 อยาเท่ากับฟันปลอมไปหลุดต่อหน้าผู้อื่น นอกจากนี้ยังมีบทสนทนาของหลวงนายศักดิ์กับ
 หม่อมจำที่ผู้แต่งนำเข้ามาช่วยให้เหตุการณ์นี้ขบขันขึ้น

นอกจากอารมณ์ขันแล้ว ยังมีการเลือกรายละเอียดเพื่อแสดงให้เห็นอารมณ์รัก
 ปรากฏในเพลงยาวของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงหนังสือเรื่อง
 “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า” ของสมบัติ พลายน้อย (2545)
 ความว่า

นั่งเก้าอี้ชมนางพลาถินข้าว	ตักเกาเหลาแทบหมดชดน้ำใส
เพราะความรักนั่งกระหึ่มอ้มในใจ	เปรียบเหมือนได้ถูกกำตัดถนักรวย
จะพิศไหนดูละไมละม่อมเหมาะ	ช่างล่อเลาะหยิบหย่งสมทรงสวย
ทั้งจริตก็ชะอ่อนอ่อนระทวย	เนตรขนงก่งสวยดั่งวงจันทร์

(หน้า 90)

จากบทประพันธ์ข้างต้นผู้แต่งกล่าวว่า ตนเองนั่งรับประทานเกาเหลารวมทั้งมอง
 นางที่แอบรัก โดยผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดอื่น ๆ ว่าตนเองนั่งอยู่ที่ใด และมีใคร
 ผู้อื่นอยู่ตรงนั้นอีกบ้าง ผู้แต่งกล่าวเฉพาะเจาะจงนางที่ตนเองมองเท่านั้น เป็นการกล่าวเพื่อ
 ให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วม คือ รับรู้ถึงอารมณ์รักของชายหนุ่มที่มีต่อหญิงสาว ดังวรรค
 “เพราะความรักนั่งกระหึ่มอ้มในใจ” ความรักทำให้อ้มใจ

นอกจากนี้ยังมีตอนที่แสดงอารมณ์โกรธของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-
 ประมานุจิธิวินโรต ในเพลงยาวเจ้าพระ อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุด
 แห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

เขาฟ้องร้องมากมายเป็นหลายเรื่อง	จนขุนเคืองถึงข้างในไม่รู้หาย
ไม่รักยศสงวนศักดิ์รักษากาย	ทำแต่ขายพักตรานำรำคาญ
ในวัดนี้แล้วมิหน้าข้าวัดโน้น	เขาเที่ยวโพนทนาเที่ยวว่าขาน

ล้วนข้อชำระยับยั้งประมาณ

เหมือนประจานปวดเจ็บเหน็บสกนซ์

(หน้า 161)

บทประพันธ์ที่ยกมากล่าวถึงการที่เจ้าพระ พระองค์ที่ 3 ไม่สำรวมกิริยา ขณะที่ยังครองจิวรสงฆ์ เจ้าพระ พระองค์ที่ 1 ทรงทราบจึงทรงดำหนิเจ้าพระ พระองค์ที่ 3 ดังวรรค “ไม่รักษศสงวนศักดิ์รักษากาย ทำแต่ขายพักตรานำรำคาญ” และ “ล้วนข้อชำระยับยั้งประมาณ เหมือนประจานปวดเจ็บเหน็บสกนซ์” จากกลวิธีการนำเสนอจะเห็นได้ว่า ผู้ประพันธ์ต้องการกล่าวเฉพาะเจาะจงในเรื่องที่เจ้าพระ พระองค์ที่ 3 มีความประพฤติไม่สำรวมเพียงเรื่องเดียว ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องอื่น และเรื่องนี้ที่ทำให้เจ้าพระ พระองค์ที่ 1 กริ้วมากจนถึงกับทำทัณฑ์บนเจ้าพระ พระองค์ที่ 3

กลวิธีการสร้างบรรยากาศ

เรื่องการสร้างบรรยากาศปรากฏอย่างชัดเจนในเพลงยาวพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครอนพระมเหสเถไล อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ความว่า

ตัวก็ลอยคอยแต่ตามเสด็จ

เดี๋ยวนี้เสร็จสิ้นสุขสนุกสนาน

ไม่เคยทำก็ต้องทำประจำการ

สิ่งสำราญเหมือนแต่ก่อนบ่หอนมิ

(หน้า 182)

จากบทประพันธ์เป็นตอนที่พระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพยังไม่ดีขึ้น บรรยายภายในคำหนักก็หุดหุดตามไปด้วย คุณสุวรรณกล่าวถึงครั้งกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพยังไม่ประชวร พระองค์ได้เสด็จลงมาฟังเทศน์ทุกวัน แต่เมื่อประชวรจึงเสด็จมาไม่ได้ ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ต้องงดไป มีแต่ความโศกเศร้า เทคนิคในการเขียนของคุณสุวรรณจะเป็นการบรรยายไปเรื่อย ๆ และเมื่ออ่านจบจบจึงจะทราบเหตุผลว่าทำไมที่คำหนักจึงเกิดเรื่องวุ่นวายและมีแต่ความโศกเศร้าเช่นนี้

หรือในกลอนเพลงยาวชมพระยาศรีเพ็ญ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ผู้แต่งบรรยายบรรยากาศตอนที่พระยาศรีเพ็ญสิ้นชีวิต จึงเกิดความวุ่นวายขึ้นในเรือนของพระยาศรีเพ็ญ ความว่า

ที่มีใจบริสุทธิ์จิตรรัก
เสียงแข็งแซ่คับคั่งอยู่พรังพรู
ไพร่ผู้ตีพงศพันรู้ตามฉันทัญญาคี
บ้างร้องไห้แซ่เสียงสำเนียงอิง
ฝ่ายขุนนางผู้คิมยศศักดิ์
ทั้งเจ้านายไปมาสาละวน

สลคนกร่ำไห้ไม่อดสู
บ้างไม่รู้วังมาดกตะลึง
อยู่เกลื่อนกลาดตกประหม่าหุตาจิง
นั่งรำพึงถึงท่านนั้นทุกคน
มาพร้อมพรวกแน่นอยู่คู่สับสน
ทั้งเครื่องต้นโกศทองของประทาน

(หน้า 358)

จากบทประพันธ์จะเห็นบรรยากาศส่วนวายุ เช่น มีเสียงร้องไห้ของคนจำนวนมาก
แข็งแซ่ไปหมด บางคนยังไม่รู้เรื่องราวพระยาศรีเพ็ญเสียดชีวิตแล้วก็วังมาดกตะลึง บรรดา
ญาติต่างก็ตกใจไปตามกัน ต่างพากันร้องไห้รำพึงรำพันถึงท่าน ทางด้านขุนนางมากัน
มากมายจนคู่สับสน ทั้งเจ้านายที่มาร่วมงานก็สาละวนอยู่กับโกศทองและเครื่องต้นที่
ตนเองประทานให้พระยาศรีเพ็ญ

องค์ประกอบ

วรรณกรรมที่ดี ควรมีองค์ประกอบเพื่อช่วยเสริมจุดเด่นของวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ
ให้มีความไพเราะ น่าอ่านยิ่งขึ้น

ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปแบบคำประพันธ์ที่นิยมแพร่-
หลายมากที่สุด คือ “เพลงยาว” และจุดเด่นของเพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง-
เกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีองค์ประกอบเป็นส่วนเสริมให้เกิดความโดดเด่น มีดังต่อไปนี้

ด้านรูปแบบ

คณะ ส่วนใหญ่กลอนเพลงยาวมักจะขึ้นต้นด้วยวรรครับ เช่น ในเพลงยาวสามชาย
อ้างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507)
ความว่า

๑ ได้ฟังข่าวกล่าวไว้ก็ใจหาย
ว่าจับสะท้านหนาวเย็นเป็นมากมาย ทั้งผิวกายก็ร้อนรุ่มคลุมสไบ

(หน้า 70)

แต่ยังมีเพลงยาวบางเรื่องในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ขึ้นต้นด้วยวรรคดับ เช่น เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหศวรเถาไธ อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ความว่า

๑ จะกล่าวถึงหม่อมสุคนุชนาฏ เป็นข้าบาทพระราชวังบวรสถาน
เป็นหม่อมห้ามขึ้นระวางนางอยู่งาน ครั้นเสด็จเข้านิพพานล่องลับไป

(หน้า 80)

จากบทประพันธ์ขึ้นต้นด้วยวรรคดับ เนื้อหากล่าวถึงหม่อมสุคนุช ซึ่งเป็นหม่อมขึ้นอยู่กับกรมพระราชวังบวรสถาน

นอกจากเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์แล้วยังมีเพลงยาวอีกเรื่องหนึ่งที่ขึ้นต้นด้วยวรรคดับ คือ เพลงยาวของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า” ของสมบัติ พลายน้อย (2545) ความว่า

เราที่สองรองภูมินทร์นามปิ่นเกล้า คิดบทกลาไ้เป็นกลอนสุนทรสนอง
เป็นคติควรดำรงขอเชิญตรอง ตามทำนองโบราณราชประเพณี

(หน้า 175)

จากกลอนกล่าวถึงผู้แต่งที่เป็นรองจากพระมหากษัตริย์ ทรงมีพระนามว่า “ปิ่นเกล้า” คิดบทกลอนขึ้นเพื่อเป็นคติตามประเพณีโบราณ

การขึ้นต้นด้วยวรรคดับในกลอนเพลงยาวทำให้เกิดความแปลกใหม่ที่ไม่เหมือนกับเพลงยาวในสมัยก่อนหน้านี้ ทำให้เพลงยาวเรื่องนั้น ๆ มีความน่าสนใจ กล่าวได้ว่าเป็นการแหวกขนบทางวรรณกรรมอย่างหนึ่ง

สัมผัส การใช้สัมผัสของเพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นมีทั้งสัมผัสนอก สัมผัสใน สัมผัสสระและสัมผัสอักษร มีเพลงยาวที่ใช้สัมผัสตามฉันทลักษณ์เหมือนกับกลอนสุภาพ คำสุดท้ายของวรรคที่ 1 สัมผัสกับคำที่ 3 ของวรรคที่ 2 คำ

สุดท้ายของวรรคที่ 2 สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 และคำสุดท้ายของวรรคที่ 3 สัมผัสกับคำที่ 3 ของวรรคที่ 4 และสัมผัสระหว่างบทคือ คำสุดท้ายของวรรคที่ 4 ของบทแรก สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ 2 ของบทที่ 2 การใช้สัมผัสตามฉันทลักษณ์นี้ มีกวีผู้หนึ่งที่ใช้อย่างเคร่งครัด คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ดังปรากฏในเพลงยาวเจ้าพระ อ่างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

จงเชี่ยวชาญการกระวีวิธีปราชญ์	เจตียวลลาดตรงดริกที่ศึกษา
ให้แจ่มแจ้งทุกแห่งเห็นเจนจินดา	อย่าโรยราอุตสาหกรรมทะเลเพียร
ซึ่งไม้ม้วนมีถ้วนถ้อยสืบสรรพ	กว่านั้นนับมลายล้านไม่ควรเขียน
อักษรตามตามคำรับฉบับเรียน	ให้ชำเนียนชำนาญจัดสันทัดแท้

(หน้า 151)

จากบทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้แต่งใช้สัมผัสบังคับตามฉันทลักษณ์ทุกประการ สัมผัสบังคับของบทที่ 1 คือคำว่า ปราชญ์-ฉลาด ศึกษา-จินดา จินดา-โรยรา และบทที่ 2 คือคำว่า สรรพ-นับ เขียน-เรียน เรียน-ชำเนียน และมีสัมผัสระหว่างบทคือคำว่า เพียร-เขียน

แต่ก็ยังมีกวีบางท่านที่แต่งเพลงยาวโดยมิได้เคร่งครัดในรูปแบบ แต่เน้นที่เนื้อหา เช่น คุณสุวรรณ สามารถพิจารณาได้จากสัมผัสนอกที่เป็นสัมผัสบังคับมิได้มีตำแหน่งตายตัว ดังเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครอนพระมเหศวรเถิด อุนรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ความว่า

หม่อมเปิดน้อยพลอยทำผำผยอง	พุดเจ้าจิบปากกลากไถล
เอาลิ้นคั่นฟันกะลาเลื่อนออกไป	ไหมเปื้อยขาดปูดหลุดลงมา

(หน้า 90)

จากคำประพันธ์จะเห็นว่าคำสุดท้ายของวรรคที่ 1 สัมผัสกับคำที่ 2 ของวรรคที่ 2 คือคำว่า ผยอง-เจ้า คำสุดท้ายของวรรคที่ 3 สัมผัสกับคำแรกของวรรคที่ 4 คือคำว่า ไป-ไหม รูปแบบของสัมผัสในแต่ละวรรคไม่ตายตัว

การแต่งเพลงยาวโดยไม่คำนึงถึงฉันทลักษณ์ มิได้ทำให้เพลงยาวของคุณสุวรรณด้อยค่าลง เพราะมีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ทำให้เพลงยาวของคุณสุวรรณมีคุณค่าทางด้านวรรณศิลป์ เช่น คุณสุวรรณมีความสามารถในการใช้คำที่ทำให้เกิดจินตภาพและนิยมใช้สัมผัสสระภายในวรรค ดังบทประพันธ์ข้างต้นที่ยกมาคุณสุวรรณใช้คำสั้น ๆ บางครั้งอาจเป็นภาษาพูด แต่มีวิธีการทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ร่วมโดยใช้เสียงของสระเป็นตัวสื่อสารอารมณ์ เช่น คำว่า “ปุดหลุด” เมื่ออ่านแล้วจะรู้สึกเหมือนฟันร่วงหล่นลงมา เพราะคำว่า ปุด หมายความว่า ขาด เป็นการเน้นย้ำว่าเส้นไหมที่นำมาร้อยกะลาเปื่อยมากจนขาด ฟันที่ร้อยไว้จึงร่วงลงมาจากปาก คุณสุวรรณนิยมใช้สัมผัสในวรรคที่เป็นสระชิดกันสองคำ เรียกว่า “เคียง ” (ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, 2539, หน้า 41)

จากตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นสัมผัสเคียงอยู่ในทุกวรรค คือ วรรคที่ 1 คำว่า น้อย-พลอย ทำ-ผย่า วรรคที่ 2 คำว่า ปาก-ถลาก วรรคที่ 3 คำว่า ดัน-ฟัน วรรคที่ 4 คำว่า ปุดหลุด ทำให้เวลาอ่านคำประพันธ์ของคุณสุวรรณ ผู้อ่านจะอ่านได้อย่างราบรื่น ไม่มีสะดุด การใช้สัมผัสสระภายในวรรคนี้ผู้ที่ริเริ่ม คือ สุนทรภู่ กระบวนกลอนของสุนทรภู่ส่วนมากใช้สัมผัสสระภายในวรรค เพราะจะทำให้กลอนจดจำได้ง่าย อ่านแล้วเป็นจังหวะน่าฟังยิ่งขึ้น ดังตัวอย่าง เพลงยาวถวายโอวาท อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “เพลงยาวถวายโอวาท” (2545) ดังความว่า

พาเที่ยวชมขมนามหาสมุทร

เมืองมณูชนกไม้ไผ่ระหง

ต่อรอนรอนอ่อนอับพยัคฆ

จึงจะส่งเสด็จให้เข้าในวัง (หน้า 62)

บทประพันธ์ข้างต้นสัมผัสในวรรคที่เป็นสัมผัสสระ ได้แก่

วรรคที่ 1 คำว่า ขม-ยมนา ขมนามหา วรรคที่ 2 คำว่า ไม้-ไผ่ วรรคที่ 3 คำว่า รอนรอน-อ่อน อับ-พยัค และวรรคที่ 4 ได้แก่ ให้-ใน

จากอิทธิพลการเล่นสัมผัสสระภายในวรรคของสุนทรภู่ ทำให้มีกวีอีกหลายท่านนำการประพันธ์รูปแบบนี้ไปใช้ เช่น นายมี มหาเดเล็ก กวีผู้แต่งเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

และเรื่องสัมผัสสระภายในวรรคที่จัดได้ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างจาก

เพลงยาวในสมัยก่อนที่เน้นสัมผัสอักษรภายในวรรคมากกว่าสัมผัสสระ เมื่ออ่านแล้ว ทำให้รู้สึกว่เพลงยาวในสมัยนี้มีความไพเราะ โดดเด่นขึ้น

ด้านศิลปะการประพันธ์

การเลือกใช้คำ การใช้ศิลปะในการประพันธ์โดยการเลือกคำมาใช้ในการแต่งบท ร้อยกรองเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้บทร้อยกรองมีความไพเราะมากขึ้น ดังนั้นบท ร้อยกรองส่วนใหญ่จึงไม่ใช่คำตาย ๆ พื้น ๆ แต่เป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้งสะท้อน อารมณ์ หรือสูงส่ง มีสง่า ด้วยรูปและเสียงเป็นพิเศษ (กุหลาบ มัลลิกะมาส, คุณหญิง, 2539, หน้า 163) เพราะเหตุนี้กวีบางท่านจึงเลือกคำที่เป็นศัพท์สูงมาใช้ในการแต่งเพลงยาว สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น ในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ ของคุณพุ่ม อ่างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรมศิลปากร (2507) ความว่า

คิดพระคุณมูลิกานราราช

บรมบาทบพิตรอดิศร

ขอพระยศบทนรินทร์เพียงดินดอน

ไหวสะท้อนถึงกระทั่งหลังอานนด

(หน้า 423)

จะเห็นได้ว่ามีคำศัพท์ที่หมายถึงพระมหากษัตริย์ที่คนทั่วไปไม่ได้นำมาใช้อย่าง พร่ำเพรื่อ คือคำว่า มูลิกา นราราช บพิตร อดิศร นรินทร์

หรือในเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของ นายมี มหาดเล็ก อ่างถึงหนังสือเรื่อง “ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ” ของกรม ศิลปากร (2507) ความว่า

ขอเฉลิมเพิ่มพูนพระเกียรติยศ

ยุคลบาทบพิตรอดิศร

ถวัลยราชราชัยในนคร

ดั่งทินกรแจ่มฟ้าทั่วชาติ (หน้า 367)

จากบทประพันธ์จะเห็นคำศัพท์ที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ คือ พระเกียรติยศ ยุคล บพิตร อดิศร ถวัลยราช เป็นต้น

การที่กวีใช้คำประณีตหรือใช้ศัพท์สูงแฝงนัยอย่างหนึ่ง คือ เพื่อเป็นการเทิดทูน พระมหากษัตริย์ไว้เหนือเกล้า คำที่ใช้จึงเป็นคำที่วิจิตรอลังการ จัดได้ว่าเป็นองค์ประกอบ อย่างหนึ่งที่เข้ามาช่วยให้คำประพันธ์น่าอ่านสมเหตุสมผลยิ่งขึ้น

หากแต่ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังมีเพลงยาวที่นำคำคาด ๆ พื้น ๆ ตรงความหมายมาใช้ เช่น ในเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ ของคุณสุวรรณ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครอนพระมเหสเถไถ อุณรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาว เรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) ความว่า

ท้องแห่งท้องเหี่ยวนั่งเปรี้ยวปาก	ทรหดอดหมากทั้งอยากหวาน
นั่งหิวนี้หน้าอยู่ช้านาน	แล้วค่อยกลานมาข้างเครื่องชำเลื่องตา

(หน้า 88)

จากคำประพันธ์จะเห็นได้ว่าคุณสุวรรณนำคำที่อยู่ในชีวิตประจำวันมาใช้ บางคำเป็นภาษาพูด เช่น ท้องแห่งท้องเหี่ยว คำอื่น ๆ ที่ใช้ก็เป็นคำคาด ๆ พื้น ๆ เช่น เปรี้ยวปาก ทรหด หิว กลาน ชำเลื่องตา เป็นต้น แต่การใช้คำเหล่านี้มิได้ทำให้อรรถรสในการอ่านคำประพันธ์ด้อยลง แต่กลับทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้ดีขึ้น เปรียบได้กับมีคนมาเล่าเรื่อง ๆ หนึ่งที่เข้าใจง่ายให้ฟัง

ดังนั้นการใช้คำจึงเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งที่ช่วยเสริมจุดเด่นของคำประพันธ์ให้น่าอ่านและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

มีชื่อเรื่อง เพลงยาวตั้งแต่สมัยอดีตมักจะไม่ค่อยมีชื่อเรื่อง หากมีส่วนมากจะเรียกตามชื่อผู้แต่งเช่น เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ เพลงยาวพระยาตรังคภูมิบาล เป็นต้น แต่เพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการตั้งชื่อเรื่องโดยแสดงให้เห็นถึงวัตถุ-ประสงค์ของผู้แต่ง เช่น แต่งเพื่อยอพระเกียรติ มีเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติและเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งเพื่อสั่งสอน มีเพลงยาวถวายโอวาท แต่งเพื่อดำเนิน มีเพลงยาวว่าพระยามหาเทพ แต่งเพื่อชมเชย มีกลอนเพลงยาวชมพระยาศรีเพ็ญ แต่งเพื่อเล่าเรื่อง มีเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เป็นต้น

เมื่อมีชื่อเรื่อง ผู้อ่านได้อ่านชื่อเรื่องจึงเกิดความสนใจที่จะอ่านเนื้อหาต่อไป เช่น เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ ผู้อ่านอ่านชื่อเรื่องแล้วจะเกิดความคำถามในใจว่าหม่อมเปิดสวรรค์คือใคร มีเรื่องราวอะไรในเพลงยาวเรื่องดังกล่าว หรือเพลงยาวว่าพระยามหา-

เทพ ผู้อ่านที่รู้จักพระยามหาเทพก็เกิดความสนใจที่จะทราบว่าผู้แต่งต้องการดำเนินพระยามหาเทพในเรื่องใด

ดังนั้นชื่อเรื่องจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยให้เพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเอกลักษณ์และมีความโดดเด่นกว่าเพลงยาวในสมัยอื่น

ด้านเนื้อหา

วรรณกรรมร้อยกรองของไทยในอดีตจะเน้นการประดับประดาถ้อยคำหรือเรียกว่า “มัทนศิลป์” โดยกวีจะเน้นที่ความไพเราะด้านเสียงและการใช้ความหมาย ส่วนเนื้อเรื่องและความคิดอื่น ๆ จะเป็นอันดับรองลงไป (กุหลาบ มลลิกะมาส, คุณหญิง, 2539, หน้า 196) แต่ในเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวบางเรื่องนั้น ให้ความสำคัญกับเนื้อเรื่องมากกว่าการแต่งเพื่อความไพเราะด้านฝีมือการประพันธ์ สามารถแบ่งเนื้อเรื่องของเพลงยาวในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ต่อไปนี้

มีแง่คิดเกี่ยวกับความเป็นจริงหรือธรรมชาติของมนุษย์ กลอนเพลงยาวสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลายเรื่องที่คุณแต่งได้แสดงแง่คิดเกี่ยวกับความเป็นจริงหรือธรรมชาติของมนุษย์ เช่น เพลงยาวถวายโอวาท เพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ ความว่า

ในเพลงยาวถวายโอวาท อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “เพลงยาวถวายโอวาท” (2545) สุนทรภู่ได้กล่าวเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ ความว่า

อันข้าไทได้ฟังเขาจึงรัก

แม่นถอยศักดิ์สิ้นอำนาจวาสนา

เขาหน้ายหนีมิได้อยู่คู่ชีวา

แต่วิชาช่วยกายจนวายปราณ

(หน้า 67)

จากคำประพันธ์กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ว่าหากได้เป็นที่พึ่งของผู้อื่น คนเหล่านั้นก็จะรัก แต่หากไม่มีอำนาจวาสนาแล้วคนเหล่านั้นก็จะหนีหายไป ไม่เหมือนกับวิชาที่จะอยู่ติดตัวเราไปจนตาย

หรือในเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครอนพระมเหศวรเถลิง อุนรรุทร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาว

เรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของ
กรมศิลปากร (2514) ที่กล่าวถึงธรรมชาติของมนุษย์ ความว่า

เฝ้าถวายพรอ่อนอำทุกคำเช้า

เหลือจะเล่าเหลือจะรำคำเลขา

นิสยทุกข์สุขในโลกโศกโศกา

ผู้ดีข้าเหมือนทั่วทุกตัวคน (หน้า 88)

จากบทประพันธ์คุณสุวรรณกล่าวถึงความสุขและความทุกข์นั้นเป็นวิสัยของโลก
ไม่ว่าจะเป็นผู้ดีหรือข้ารับใช้ก็ย่อมมีทุกข์สุขเหมือนกันทุกคน

จะเห็นได้ว่าเพลงยาวในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเนื้อหา แสดงแง่คิดหรือ
แสดงปัญญา อันสืบเนื่องมาจากพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์พระองค์ทรงสนพระทัย
ในพระพุทธศาสนา จึงปรากฏความเชื่อด้านศาสนาพุทธจำนวนมากในกลอนเพลงยาว
วรรณกรรมในสมัยนี้จึงมีเนื้อหาที่เป็นสาระมากกว่าเพื่อความบันเทิงเพียงอย่างเดียว และ
จากเนื้อหาที่มีสารถนั้นเองจึงเป็นองค์ประกอบที่ช่วยเสริมให้เพลงยาว สมัยพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเอกลักษณ์ มีคุณค่า น่าอ่านยิ่งขึ้น

เล่าเรื่องที่สังคมยังปิดบังและประชาชนทั่วไปไม่สามารถรู้ได้ ธรรมชาติของมนุษย์
ย่อมต้องการทราบเรื่องที่ตนเองไม่เคยทราบมาก่อน หรือเรื่องผู้อื่นต้องการปิดบัง ยิ่งปิดบัง
มากเท่าไร คนก็ยิ่งต้องการทราบมากเท่านั้น เรื่องนางในที่อยู่ในพระราชสำนัก จึงเป็นอีก
เรื่องหนึ่งที่ทำให้เนื้อหาของเพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีองค์-
ประกอบที่น่าสนใจ เพราะในเขตพระราชฐานฝ่ายในห้ามผู้ชายและคนทั่วไปเข้า วิถีชีวิต
ความเป็นอยู่ของนางในจึงเป็นเรื่องที่คนทั่วไปต้องการทราบเนื่องจากตนเองไม่มีโอกาส
ได้เข้าไปสัมผัสตรงจุดนั้น ในเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์และเพลงยาวเรื่องพระอาการ
ประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ อ้างถึงในหนังสือเรื่อง “บทละครนอกพระมเหสีไฉไล
อุณรุทธร้อยเรื่อง ระเด่นลันได กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เรื่องพระอาการ
ประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ” ของกรมศิลปากร (2514) เพลงยาวทั้งสองเรื่องนี้มี
เนื้อหาเกี่ยวกับหม่อมห้าม นางใน ในเขตพระ ราชฐานชั้นใน ประชาชนทั่วไปสามารถ
ทราบวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของนางในได้จากการอ่านกลอนเพลงยาวทั้งสองเรื่องนี้ โดย
เฉพาะเนื้อหาที่กล่าวถึง การเล่นเพื่อน ที่เป็นเรื่องควรปิดบัง คุณสุวรรณก็นำมาเล่าเพื่อ
แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของเหล่านางในชั้นที่สามิภรรยา ความว่า

ข้างหม่อมเปิดฟังคำทำร้องให้
หมายจะโกรธจริงจังไม่ยั้งยืน

สะทีกสะท้อนถอนใจให้สะอื้น
พอกกลางคืนคนหลับกลับคิดกัน

(หน้า 96)

เรื่องที่ปิดบังนอกจากเรื่องนางในแล้ว ยังมีอีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่องการฉ้อราษฎร์บังหลวงของข้าราชการ ได้มีการนำออกมาเปิดเผยในรูปของบัตรสนเท่ห์โดยแต่งเป็นกลอนเพลงยาว ในเพลงยาวว่าพระยามหาเทพ ของพระมหามนตรี (ทรัพย์) อ้างถึงเรื่อง “เพลงยาวว่าพระยามหาเทพ” (2430) ความว่า

คิดว่าจะให้หัดมโหรี
ถึงวันพระไม่ชำระความในวัง
พวกทนายเรียงรายของกำนัล
เฮ้ยบ่าวอุปราชใครขาดเคือง

เด็ก ๆ เสี่ยงดีมีอยู่บ้าง
ออกมานั่งนอนนอกอกแขกเมือง
เจ๊กนั้นจีนนี้มีหลายเรื่อง
พวกหัวเมืองขัดสนขนไปกิน

(หน้า 14)

จากบทประพันธ์กล่าวถึงพระยามหาเทพว่าพอถึงวันพระก็ไม่ไปปฏิบัติหน้าที่แต่ออกมารับสินบนต่าง ๆ จากเหล่าพ่อค้าเงินหรือข้าราชการชั้นผู้น้อย

เรื่องของคนใหญ่คนโตในสังคม ย่อมเป็นที่สนใจของประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะหากเป็นเรื่องที่ไม่ดีก็ยิ่งจะน่าสนใจมากขึ้นไปอีก องค์ประกอบเรื่องนี้จึงช่วยเสริมให้เรื่องมีความน่าสนใจมากขึ้น

มีเนื้อหาที่หลากหลาย การที่เพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเนื้อหาหลากหลาย ทำให้ไม่เกิดความจำเจ จืดชืดเวลาอ่าน จากเดิมที่เพลงยาวมักแต่งในเชิงสัพวาทเกี่ยวกับความรัก ก็เปรียบเสมือนห้องสี่เหลี่ยม เมื่อแต่งเพลงยาวหลายเรื่องแม้จะมีหลายห้อง แต่ก็ให้บรรยากาศและอารมณ์เดียวกัน แต่ทว่าเพลงยาวที่มีเนื้อหาหลากหลายก็เหมือนกับห้องที่มีหลายห้อง แต่ละห้องมีสีแตกต่างกัน ล้วนให้อารมณ์และความรู้สึกแตกต่างกันไป เช่น ห้องสี่เหลี่ยม ให้บรรยากาศสดชื่น ห้องสีแดงให้บรรยากาศร้อนแรง ห้องสีเหลืองให้บรรยากาศสว่าง สดใส กลอนเพลงยาวก็เช่นเดียวกันแต่ละเรื่องก็จะให้อารมณ์แตกต่างกันไป เช่น เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ให้อารมณ์ขัน เพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพให้อารมณ์โศกเศร้า เป็นห่วง เพลงยาวถวายโอวาทให้บรรยากาศอบอุ่น น่าเชื่อถือ เพลงยาวเจ้าพระ ให้บรรยากาศของการศึกษา

เล่าเรียนของพระภิกษุสงฆ์ เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้บรรยายภาพของสภาพสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้น

เพราะเนื้อหาที่หลากหลายนี้เองที่เป็นองค์ประกอบให้เพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความน่าสนใจ ชวนให้อ่าน ไม่ว่าจะเป็นการอ่านเพื่อความเพลิดเพลินหรืออ่านเพื่อการศึกษาก็ตาม

กุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวถึงรูปแบบของร้อยกรองในอดีตว่า การเลียนแบบกวีในสมัยก่อนตนขึ้นไป เป็นเรื่องนิยมว่าเป็นการ “เดินตามรอยผู้ใหญ่” หรือ “ไม่นอกครู” การเลียนแบบเช่นนี้ทำให้บทประพันธ์เสียลักษณะของตนเอง ขาดความคิดริเริ่ม และขาดความจริงใจของกวี (กุหลาบ มลลิกะมาส, คุณหญิง, 2539, หน้า 200)

จากคำกล่าวข้างต้น “ความคิดริเริ่ม” จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เพลงยาวในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความน่าสนใจ ชวนอ่าน และเป็นเอกลักษณ์ ความคิดริเริ่มของกลอนเพลงยาวสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีดังต่อไปนี้

การศึกษาเรื่ององค์ประกอบทำให้สามารถสรุปได้ว่า กลอนเพลงยาวในสมัยรัชกาลที่ 3 จัดเป็นเพลงยาวที่แหวกขนบ ไม่ว่าจะเป็นด้านรูปแบบ ศิลปะการประพันธ์หรือเนื้อหา ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่บทร้อยกรองในสมัยต่อมานำมาใช้ เช่น

(1) การเน้นข้อคิดมากกว่าอารมณ์ เช่น เพลงยาวถวายโอวาท

(2) เน้นเรื่องความคิดในการนำเสนอมากกว่ารูปแบบ มีการนำบุคคลมาล้อเลียน เสียดสี เช่น เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์ เพลงยาวว่าพระยามหาเทพ เป็นต้น

(3) เนื้อเรื่องกว้างขวาง มีเรื่องการเมืองและสังคมเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบของเพลงยาวในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงถือว่าเป็นหัวเลี้ยวของวรรณกรรมอีกสมัยหนึ่ง ก่อนที่วรรณกรรมจะได้รับอิทธิพลจากตะวันตก

ดังนั้นองค์ประกอบทางด้านวรรณศิลป์ของกลอนเพลงยาวจึงเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่ากวีในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่งเพลงยาวโดยใช้ศิลปะในการเรียบเรียง ทำให้กลอนเพลงยาวบางเรื่องสามารถประเมินค่าได้ว่าเป็นหนังสือที่แต่งดี เพราะมีองค์ประกอบทางวรรณศิลป์ครบถ้วน แต่เรื่องวรรณศิลป์นั้นเป็นศิลปะ เพราะฉะนั้นสิ่งที่เป็ศิลปะ เราไม่สามารถนำหลักเกณฑ์ใดมาวัดได้เฉพาะตายตัว เหตุเพราะ

ศิลปะเป็นเรื่องของความรู้สึกลึกซึ้ง ความละเอียดละไมของอารมณ์ กลอนเพลงยาวบาง
เรื่องที่มืองค์ ประกอบไม่ครบถ้วน แต่ก็เป็งานเขียนที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ได้เช่นกัน
เช่น เพลงยาวกรมหมื่นสัทธิธำรงค์สวัสดิ์ เป็นต้น